

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

J. O. BRO JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG CHR. AXEL JENSEN

TIENDE BINDS 4DE HÆFTE

FOR 1934^{II}

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKLÆR)

1934

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

J. O. BRO JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆR

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG CHR. AXEL JENSEN

10^{ENDE} BIND

KØBENHAVN

H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKIÆR)

1933—34

INDHOLD:

AFHANDLINGER M. M.:	Side
SVEND AAKJÆR: Landsby og Enkeltgaard	209
S. OTTO BRENNER: Navnesagen	74
Dansk Folkemuseums Virksomhed 1930—32	21
ANTON DEGN: Føroya Lands Skjalasavn. Færø Lands Arkiv.	144
FRODE GRIBSVAD: Landsarkivet i Aabenraa	1
HOLGER HANSEN: To Gaver til Landsarkivet i København...	186
LIS JACOBSEN: Danmarks Middelalderbreve	229
KNUD KLEM: Europæiske Søfartsmuseer med særlig Henblik paa det danske Handels- og Søfartsmuseum, dets Ønsker og Maal	161
J. S. MØLLER Museumsindsamling og Folkemindeindsamling.	179
GEORG NØRREGAARD: Arkiver i private Virksomheder inden- for Haandværk og Industri	152
Om Indsamling af Arkivalier, Dagbøger. politiske Breve m. m.	189
P. SEVERINSEN: 25 Aar	129

ANMELDELSER:

Fra Norsk Kulturhistories Arbejdsmark [Svend Aakjær].....	76
Oversigt over topografisk Litteratur 1932—33 [Otto Smith] 85,	191
Ny Litteratur om Almuekultur og Folkeminder [Aug. F. Schmidt]	99, 244
Paul Hennings: Slægtsforskning [C. Klitgaard]	108
Om Kirkebogsregistraturer [Holger Hansen]	253

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening:	
Aarsmøde i København ²⁶ / ₅ — ²⁷ / ₅ 1933	113
Aarsmøde i Kolding ⁷ / ₆ — ⁸ / ₆ 1934	256
Dansk historisk Fællesforening:	
Aarsmøde i København ²⁷ / ₅ 1933	118
Aarsmøde i Kolding ⁸ / ₆ — ¹⁰ / ₆ 1934	265
Prisopgaven	124
Fællesforeningens Regnskab 1932	128
Nekrolog over Gerhard Hornemann [ved Holger Hansen]...	125
— — Johannes Olsen [ved Chr. Axel Jensen]	127

LANDSBY OG ENKELTGAARD.

Foredrag paa Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Kolding 1934.

Af *Svend Aakjær*.

Et af de Problemer, der i de senere Aar har været stærkt drøftet indenfor Bebyggelsehistorien, ikke blot i Danmark og i vore to nordiske Nabolande, men i hele Nord- og Vesteuropa, er Forholdet imellem Enkeltgaardsbebyggelsen og Landsbybebyggelsen.

Problemet er herhjemme især blevet brændende efter at man nu ved Ginderup i Thy er begyndt at fremdrage vor ældste Landsby, fra førromersk Jernalder. Den samme Forsker, hvem Ledelsen af denne Udgravning nu er overdraget, Professoren i Kulturgeografi, Dr. Gudmund Hatt, havde forinden allerede sat et andet stort og interessant Arbejde i Gang, nemlig en grundig Opmaaling og Undersøgelse af en Række endnu eksisterende Rester af Oldtidsmarker i Jylland. Det vil sikkert vise sig særdeles frugtbart for det kulturgeografiske Studium, at Professor Hatt er baade Arkæolog, Etnograf og Geograf. Først ved de af ham fremdragne Fund af samtidige Marker, Bopladser og Grave kan vi begynde at danne os en Forestilling om det i Bebyggelsehistorien saa vigtige Forhold mellem Bolig, Dyrkningsomraade og Grave. Sophus Müller rejste i sine banebrydende Studier over Vej og Bygd i Sten- og Bronzealder dette Problem, og søgte at hævde den Opfattelse, at et fuldstændigt Højkort tillige var et fuldstændigt Bebyggelseskort, og selvom jeg finder særdeles meget i den Kritik, der fra landbrugsvidenskabelig Side er rejst imod Sophus Müllers Theorier af Niels Overgaard, berettiget, saa var Müllers store Overblik og hans fint afstemte Méthode dog sikkert i højeste Grad frugtbare for Studiet af Oldtidens Bebyggelsehistorie i hele Norden.

Der er dog endnu Problemer nok tilbage. Er det mon saaledes rigtigt, at Bosættelsesformen i Oldtiden kun var Enkeltgaarden? Laa Bosted og Grav i umiddelbar Nærhed af hinanden? Laa de gamle Bosættelser altid ved Vejene? Professor Hatt er i Færd med at løse nogle af disse Problemer, men det er, saavidt jeg skønner, ogsaa først ved saa nøje Undersøgelser som Professor Hatts, at Problemet kan løses. Da Sophus Müller skrev sin Afhandling 1904, var der knapt nok fremdraget en eneste Hustomt fra Oldtiden, og jeg formoder, det var derfor, han talte om Vej og *Bygd*, ikke om *Bosted*. Overgaard synes mig at have Ret i, at Grav og Bosted ikke behøver at ligge paa samme Sted.

Fra engelske og tyske Forskere Frederick Seeböhm og K. Rhamm stammer Theorierne om, at Landsbyen er opstaaet i romersk Jernalder som et »Plovfællesskab«, en Theori, som herhjemme har haft en varm Talsmand i Professor Erik Arup. For det første viser nu Ginderup-Fundet, at der fandtes Landsbyer her i Landet allerede i førromersk Jernalder. For det andet forekommer det mig ganske umuligt at tænke sig, at en hel Landsbys Tilliggende overhovedet nogensinde kunde pløjes med een Plov. Hjulploven kan ingenlunde sammenstilles med en bekostelig Tractor eller Selvbinder. Aldrig i Verdens Kulturhistorie har man hørt, at et helt Landsby-Samfund paa flere Gaarde kunde dyrke deres Jorder med een Plov, hver Helgaard maa mindst have een Plov.

Alligevel er det naturligvis rigtigt, at Ploven kan have betydet noget for Udformningen af Agerskifterne, men det er ogsaa noget andet end at den skulde være Stammoder til selve den danske Landsby.

Om Aarsagen og Tidspunktet for Landsbyens Opstaaen maa vi foreløbig helst vente med at udtale os med Bestemthed. Vi nøjes med at fastslaa Landsbyens Eksistens allerede i førromersk Jernalder i Jylland, og konstaterer, at i vore Nabolande kendes Enkeltgaard og Landsby Side om Side tilbage til yngre Stenalder, medens de i Danmark kendes saa langt tilbage som de historiske Kilder rækker.

Paa Forhaand synes der mig heller ikke at være nogen tvingende Grund til at antage, at den ene Bosættelsesform skulde have udviklet sig af den anden.

De altfor eensidige Theorier, August Meitzen opstillede om Enkeltgaard, Klyngeby, Rækkeby som Udtryk for forskellige Stammers sjælelige Ejendommeligheder, er nu forladt af de fleste besindige Forskere. Vi tror ikke mere, at Enkeltgaarden er keltisk, som et Udslag af Kelternes Trang til individuel Selvhævdelse, eller at Klyngebyen er slavisk, som Udslag af Slavernes Flokfølelse. Alligevel er det muligt, at vi ved Betragtning af Enkeltgaardenes Fordeling ud over Landet, kan faa et Fingerpeg om, hvor Aarsagen til Forskellen paa Landsby- og Enkeltgaardsbebyggelse skal søges.

Her i Jylland er det særlig i Ringkøbing og Hjørring Amter, i Hardsyssel og Vendsyssel, at Bosættelsen i ældre Tid er sket i Enkeltgaarde. Tager vi f. Eks. Tilstanden ved Christian den Femtes Matrikel af 1688 — den Matrikel, som gjaldt for alle Landejendomme, indtil de nuværende Matrikelnumre indførtes med Matrikelen af 1844 — saa har vi her et Materiale, som omfatter hele Danmark, med Undtagelse af Sønderjylland og Bornholm. Til Sønderjylland hørte jo ogsaa før 1864 de otte Sogne i Nørre Tyrstrup Herred her i Amtet. Materialet er nu i Form af letoverskuelige statistiske Tabeller gjort let tilgængeligt for Behandling ved Henrik Pedersens Bog *De danske Landbrug 1688*. Her kan vi gøre op i Procent, hvor stor en Del af Gaardene i hvert Herred, der er Enestegaarde. Med dette Ord, der ikke kommer af Ordet »eneste«, men af *Eens-Tækæ*, en enkelt Mands Tægt eller Dyrkningsomraade, indtagne Jord, betegnes den Enkeltgaard, der havde sit særlige Agerland, som laa udenfor Landsbyfællesskabet.

Da Sophus Müller til sine Studier over Oldtidsbebyggelsen først skulde udvælge et karakteristisk Omraade, som bød paa tilstrækkelige naturlige Forskelligheder, valgte han Landet Syd for Limfjorden fra Vesterhavet og ind til Randmorænen Øst for Viborg. Det var uden Tvivl et heldigt Valg. Hvis man fortsætter Øst paa, fra Vesterhavet til Aarhusbugten, vil man faa et Om-

raade, der viser baade den vestjyske og den østjyske Natur i sin skiftende Forskellighed. Tager vi da disse Herreder for os fra Vest til Øst, saa vil vi finde en meget tydelig Nedgang i Enkeltgaardsprocenten jo længere vi kommer Øster paa.

Vi begynder ude ved Vesterhavet i Vandfuld Herred, det Herred hvori Bovbjerg ligger. Her er Enkeltgaardsprocenten 75, og i enkelte Sogne stiger den helt op imod 100. I disse Sogne er der altsaa overhovedet ingen Landsbyer. Gaar vi nu Øst paa ind imod Lemvig og Struer, i Skodborg Herred, bliver Enkeltgaardsprocenten 66, i Hjerm Herred ved Holstebro er den 38, i Ginding Herred 28. Vi har nu naaet Ringkøbing Amts Østgrænse ved Karup Aa og Skive, og gaar nu ind i Viborg Amt, hvor Procenten i det vestligste Herred, Fjends Herred, er 17, i Nørlyng Herred omkring Viborg er den 16, i Middelsom Herred er den 11, i Hovlbjerg Herred 12, i Galten Herred 6, Gern Herred 5, Øster Lisbjerg Herred 4, i Framlev, Sabro og Vester Lisbjerg Herreder er den 3, og naaer vi helt ud mod Aarhus, østligst i Hasle Herred, synker Procenten helt ned under 2. Her findes altsaa, fraset Hovedgaardene, næsten kun Landsbybosættelse.

Det viser sig altsaa, at i de skarpe, tørre Herreder mod Vest er op imod $\frac{3}{4}$ eller mere af Bebyggelsen foregaaet i Enkeltgaarde, men saa snart vi naaer Øst for Isgrænsen, Randmorænen, den jyske Aas, som løber midt ned igennem Jylland, falder Enkeltgaardsprocenten ned til 10, indtil den efterhaanden som vi gaar Øst paa til de gode, tætbebyggede, gammeldyrkede Herreder omkring Aarhus falder helt ned til 1—2 Procent.

Ikke blot naar man bevæger sig ude fra det magre Vestjylland og Øst paa kan man iagttage denne tydelige Nedgang i Enkeltgaardsprocenten. Det samme Forhold møder vi, naar vi gaar fra de udprægede Hedeegne i Syd og op imod Limfjorden. Vi kan f. Eks. tage Herrederne ude i den vestlige Del af Viborg Amt, eller rettere Salling Syssel, der bestod af tre fra Naturens Haand meget forskelligt udrustede Dele: Fjends Herred, Salling og Mors. Da møder vi, naar vi gaar fra Hederanden i Syd mod Nord, den samme Forskel. Mod Syd i det magre, tyndt bebyg-

gede Fjends Herred var Enkeltgaardsprocenten 17, i det frugtbare og tætbebyggede Salling, som var meget skovfattigt, og hvor større Hedestrækninger kun sparsomt fandtes, falder Procenten straks ned under det halve, til 8, og paa den fede, gammeldyrkede Limfjordsø Mors falder den helt til 6. I Fjends Herred var det i de mest udprægede Hedesogne, at Enkeltgaardsprocenten var størst. Her kunde den stige til 54, saaledes at over Halvdelen af Sognets Gaarde var Enkeltgaarde; men i de gode Sogne ved Limfjorden eller langs med Aaer og Bække, hvor der var rigelig Græsning, i Forbindelse med godt Agerland, faldt Procenten ned under 2, og vi mødte store og anseelige Landsbyer paa 18—22 Gaarde. I Salling var der hele 6 Sogne, som overhovedet ingen Enkeltgaarde havde, og i de 25 af Halvøens 36 Sogne laa Procenten under 10. Højest var den i det skarpe Sogn Vile, der havde en Enkeltgaardsprocent paa 42, der nærmede sig betænkeligt til de udprægede Hedeegne, f. Eks. Hammerum Herred 46. Naar det nævnes, at Enkeltgaardsprocenten for hele Nørrejylland er 15, vil De forstaa, at det næppe er et Tilfælde, naar det netop er Hedeegne som Hammerum Herred, hvor den stiger til 46. For Viborg Amt var Procenten 11, lavest var Sønderlyng Herred op imod Randers med 4 Procent, højest Fjends Herred Syd for Skive med 16—17.

Naar vi nu herfra bevæger os ned paa disse Egne, vil De se ganske de samme Forhold gentage sig. Jeg vælger i Stedet for Vejle Amt hellere det gamle Koldinghus Amt, dels fordi jeg alligevel mangler Materiale for Nørre Tyrstrup Herred, dels fordi Koldinghus Amt netop omfattede de to gamle jyske Sysler Jelling og Almind Syssel, nemlig de 8 Herreder: Nørvang, Tørrild, Slavs, Jerlev, Elbo, Brusk, Holmans og Andst Herreder. De 3 Herreder Brusk, Elbo og Andst Herreder havde en lavere Enkeltgaardsprocent end det laveste Herred i Viborg Amt (Sønderlyng), nemlig fra 3—3½. Brusk Herred stod lavest, med 3 Procent. 3 Sogne manglede ganske Enkeltgaarde: Herslev, Viv og Bramdrup, og det højeste Sogn, Harte, havde dog kun 7½ Procent. Holmans og Jerlev Herred havde fra 4—4½ Procent Enkeltgaarde. Alle disse 5 Herreder, Brusk, Elbo, Andst, Hol-

mans og Jerlev laa over Gennemsnittet i Koldinghus Amt. De havde et Gennemsnit paa tæt ved 4 Procent. Saa snart vi kommer ind i Nørvang, Tørrild og Slavs Herreder, skifter Billedet. Nørvang og Tørrild Herreder havde samme Procent som Fjends og Nørlyng Herreder i Viborg Amt: 15—16, og Slavs Herred havde endda en Enkeltgaardsprocent paa 27. Naar De hører Navnene paa de Sogne, der har den højeste Enkeltgaardsprocent, vil De straks være klar over, at det er de udprægede Hedesogne: Skibet, Hover og Lindeballe i Tørrild Herred havde 28—33 Procent, Ringgive og Give, Tyregod, Vester og Brande i Nørvang Herred havde 29—34 Procent, og Hejnsvig og Vorbasse i Slavs Herred havde 31—42 Procent. Disse 3 Herreder sætter Enkeltgaardsprocenten i Koldinghus Amt op til knap 10, altsaa kun een Procent lavere end Viborg Amts.

De ser det samme Forhold tydeligt gentages som i Midtjylland: De magre og skarpe Sogne har den højeste Enkeltgaardsprocent, den kan i Sogne som Hejnsvig stige til over 42, altsaa næsten Halvdelen af Sognets Gaarde er Enkeltgaarde.

Paa den anden Side havde vi, selv paa Øerne, hvor Enkeltgaardsprocentens Gennemsnit var ganske lavt, Egne som Nordøstsjælland, især i de vidtstrakte Skovegne i Hørsholm og Kronborg Birker, hvor Enkeltgaardene næsten beherskede Landskabet, saaledes at Procenten kunde stige til 37. Som Modsætning havde vi de tætbebyggede, frugtbare Herreder mellem København og Roskilde, Smørum og Tune Herreder, der ikke havde andet tilfælles med den jyske Hede end Navnet: Heden. Her fandtes overhovedet ingen Enkeltgaarde i ældre Tid. Naar Enkeltgaardsprocenten ellers for hele Sjælland kun var tæt ved 3, saa forstaar man, at det er paafaldende, at det netop var i de udprægede Skovegne i Nordøstsjælland den steg til 37 (Blovstrød 37, Esbønderup 35, Maarum 28). Her havde Procenten altsaa samme Højde som i et udpræget jysk Hedesogn, ja, den var højere end i Ringgive eller Vorbasse.

Det samme karakteristiske Forhold gentager sig paa Fyn. Her er Enkeltgaardsprocenten 5, men i de skovrige Herreder Skovby og Odense Herred stiger den til det dobbelte, 11 og 12, samme

Procent som i Hornstrup og Gadbjerg i Nørvang Herred, og i udprægede Skovsogne kan den stige helt op til 50 Procent, Ueberud 50, Veflinge 30, Vigerslev 28, Brylle 24, hvorimod den er lavest i det tidligt opdyrkede Skam Herred, hvor den er under 2. For det fede Laaland og Falster er Enkeltgaardsprocenten meget lav, under 2, men den er højest i det Herred, der har mest Skov og mager Jord, Fuglse Herred (2,4) og lavest i det skovfattede Falster Sønder Herred, hvor den er under 1 (0,7).

Grunden til, at Bosættelsen i det meste af Hardsyssel (Ringkøbing Amt) er sket ved Enkeltgaarde, medens Østjylland og Øerne havde overvejende Landsbybebyggelse, er da den ganske naturlige, at der i Vest- og Midtjyllands Hedeegne og Klitegne kun var saa lidet og saa spredtliggende dyrkelig Jord, som Fortidens Landbrug kunde magte, at der ikke blev samlede Livsmuligheder nok paa samme Sted til flere Gaarde end een.

Det viser sig at gælde over hele Danmark, *ogsaa paa Øerne*, at hvor der ikke var landbrugsøkonomiske Muligheder nok til Stede i samlet Mængde, dør faar vi Enkeltgaarden. Og paa den anden Side, overalt i Landet, hvor Naturen tillod Sambosættelser i flere Gaarde, *ogsaa i Vestjylland*, dør fik vi Landsbyerne.

Her synes mig det statistiske Materiale fra Matrikelen af 1688 paa overbevisende Maade at underbygge de Grundsætninger, som Niels Overgaard har fremsat i sin Afhandling om Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Ligeledes mener jeg, at hans Fremhævelse af Græsningssomraadernes store Betydning for det primitive Landbrug, ogsaa for Agerbruget, er indlysende rigtig. Saa snart vi ude i Enkeltgaardernes Domæne, Ringkøbing Amt, træffer Egne, hvor Aaerne bræmmes af brede Enge og Kjær med gode Græsgange i passende Nærhed af dyrkelig Agerjord, eller kommer ind i det frugtbare Bælte med rige og fede Mærsk-Enge paa Ringkøbing-Eggen, saa møder vi i 1688 store og anseelige Byer paa indtil 20—30 Gaarde (Tarm 30, Nørre Bork 22, Madum 22, Forsum 21, Sønder Bork 20), Byer som kan maale sig med de største her i Koldinghus Amt: Gaarslev 28, Velling 26, Jelling 20,

Ilved, Tyvkjær og Nørre Bjært 19, selvom de ikke naar den største By her i Egnen: Erridsø med 40 Gaarde.

Saasnart vi i Ringkøbing Amt kom uden for disse Bælter, mødte vi de magre, tørre, vidtstrakte Sogne, som bestod af lutter Enkeltgaarde og helt manglede Landsbyer: Bøvling 47 Enkeltgaarde, Vandborg 40, Flynder 33, Dybe 31, Ferring 19.

Dér hvor Naturens Karrighed, og maaske især Mangelen paa tilstrækkelig Græsning, forbød Sambosættelsen i Landsbyer — dér fandt vi Enkeltgaardsbebyggelsen. Derfor fandt vi den i Hardsyssel og Vendsyssel, og ikke fordi denne Bosættelsesform havde nogen Sammenhæng med særlige Folkestammer, Haruder og Vandaler, der skulde have givet Hardsyssel og Vendsyssel Navn. Ikke fordi der var en særlig intim Kulturpaavirkning fra Norge til Jylland. Baade i Norge og Danmark har Enkeltgaardsbebyggelsen sikkert den samme Aarsag: Mangelen paa større, sammenhængende Strækninger af Agerland og Græsgange. Heller ikke skyldes den et paastaet Stammeslægtskab mellem Friser og Jyder. Ogsaa i Frislands Marskegne har Enkeltgaardsbebyggelsen naturlige Aarsager. I visse Egne, hvor Naturen kræver det, ligger Gaardene hver paa sin lille Forhøjning i Marsken, sin *weer* eller *werf*, til Værn mod Fugt og Oversvømmelse, og her kan egentlig Landsbybebyggelse jo ikke opstaa. I andre Egne findes netop store, tætsammenbyggede Landsbyer, nemlig i Egne, hvor der var rigeligt med Agerland og Græsning og tørre, velegnede Pladser til at lægge Byerne paa. Naturen er det altsaa, som er Moder til de forskellige Bosættelsesformer, og mon ikke dette ogsaa vil vise sig at gælde de forskellige Landsbytyper?

I sine forskellige banebrydende Afhandlinger om dansk Landbrugs- og Bebyggelseshistorie delte Peter Lauridsen sidst i 90'erne vore Landsbyer i 3 Typer efter deres Form: Rundby, Langby og Terrænby. Han laa her i noget for høj Grad under for Paavirkningen fra August Meitzen. Efterhaanden som man nøjere undersøger disse Landsbyer, faar man Øjet op for, at disse Typer meget ofte blot er forskellige Udviklingsformer af een eller højst to Grundtyper af Landsbyer. Langt den mest udbredte Type i Danmark er Rækkebyen, der er naturlig for en

Landsby med udpræget Agerbrug. Jeg skal dog ikke benægte, at der hist og her kan leve Rester af en Type af Landsbyer med oprindeligt overvejende Kvægbrug, hvor Gaardene er grupperede omkring en Fold midt i Byen. Men i begge Tilfælde afhænger det sikkert af de omgivende Naturforhold, af Livsmulighederne paa Stedet, hvilken Udvikling og hvilke Former vore Landsbyer fik, og, saaledes opfattet, er egentlig alle vore Landsbyer »Terrænbyer«.

Ligesom det har vist sig ved de Husfund fra Tiden omkring Kristi Fødsel, som er gjort i de sidste 10 Aar omkring i Nørrejylland, at den oprindelige Gaardtype var det eenlængede Hus med Beboelse og Stald i samme Længe, hvoraf Parallelgaarden, Vinkelgaarden, den trelængede Gaard og senest den firelængede, sluttede Gaard har udviklet sig, saaledes vil det vist nok ogsaa vise sig, at den mest udbredte danske Landsbytype oprindeligt bestod af en enkelt Gaardrække. Arkitekt H. Zangenberg har i sin Bog om de danske Bøndergaarde slaaet til Lyd for denne Opfattelse af Bondegaardens Udvikling, og Henrik Larsen har overfor Peter Lauridsen hævdet, at Grundtypen af den danske Landsby var den enkelte Gaardrække med sine Tofter bag ved sig, som var Særeje, og bag hvilke den i Fællesskab drevne Indmark laa.

Toften var Gaardens oprindelige Agerjord. Ordet Toft betyder egentlig Husgrund. Det er det samme Ord som Ordet Tomt, og det hører til de urgamle Ord i vort Sprog, som rækker helt tilbage til vore sproglige Stamfædres allerældste Tilværelse dybt inde i Centralasien.

Fordi Toften var den oprindelige Agerjord, havde man i Danmark og Sverige den Skik, at Tofternes Bredde blev medbestemmende for Gaardenes Lod og Del i Marken. »Toft er Agers Moder« var en fællesnordisk Grundregel. Toften ved Gaarden var Hovedet, hvor Agrene var Lemmerne.

Efterhaanden som ny Jord blev indtaget til Dyrkning, deltes Jorden imellem Landsbyens Gaarde efter det Forhold, som var givet ved Tofternes indbyrdes Bredde.

Denne Regel havde Gyldighed under alle Driftssystemer. Det

herskende Ager-system i Danmark var den aabne Mark, uden andet Hegn imellem de enkelte Agre end den dybe Fure, Ager-Renen, men med Gærde og Dige omkring de Fald og Vange, der det Aar var indtaget til Dyrkning. Med Dyrkningsfællig, med fælles Græsning paa de hvilende Vange og paa Overdrevet, med lange og smalle, højryggede Agre, sædvanligvis af 5—7 Meters Bredde. Agerens Længde var vekslende efter Terrænet, og følgende var Arealet ogsaa noget svingende. Efter nogle statistiske Beregninger, jeg har foretaget i forskellige Dele af Landet, har Middelstørrelsen af Ageren i Fællesskabets sidste 2 Aarhundreder, det 17. og 18. Aarh., været omkring 3 Skæpper Land. Man regnede fra Middelalderen Ageren for 24 Furer, hver sandsynligvis af 9—12 Tommers Bredde.

Selvom der var Dyrkningsfællig og fælles Græsning, saa var der dog ingenlunde Fælleseje. Selvom Agrene til en Gaard laa spredt omkring i alle Skifterne, for at sikre Brugeren lige god Lod og Del i baade den gode og slette Jord, saa var der som Regel stor Forskel paa Agertallet og dermed det samlede Areal til hver Gaard i Byen.

Men selvom det ved en overfladisk Betragtning kunde synes som om alle disse spredtliggende Agerstrimler kom hulter-til-bulter imellem hverandre, saa viser det sig snart ved et nøjere Eftersyn, at der var visse ganske faste Regler, hvorefter Lods-ejerne har skiftet dem imellem sig.

Vi er ikke saa heldige her i Landet at have Landsbykort fra det 17. Aarhundrede, saaledes som i Sverige. Kun fra visse Egne af Sønderjylland, nemlig 3 Herreder i Aabenraa Amt, har vi Kartografen Johs. Mejers Kort 1641, og fra Aarene omkring 1713 har vi for de 8 Sogne, og nogle flere Sogne i Haderslev Amt, Landmaaleren Gries' Kort med tilhørende Opmaalinger. Ellers er det som Regel tidligst fra Landboreformernes Tid vore ældste Landsbykort i stor Maalestok stammer. Det er da et stort Held, at vi i Markbøgerne, Opmaalingsprotokollerne fra den store Landmaaling 1681—83, der dannede Forarbejdet til Christian den Femtes Matrikel af 1688, har en fortræffelig historisk-topo-

grafisk Kilde til Kundskab om det gamle Fællesskab i Landsbyerne.

Jeg har kaldt Jorddelingen, den Metode, hvorefter Bønderne fordelte Agrene imellem sig, for *Landskifte*, den Maade, hvorpaa de »skiftede Land« imellem sig.

Den ældste Form for Landskifte har vi sikkert paa Samsø. Her var Jorden delt i Fjerdinger, og hver Gaard havde Ret til et bestemt Antal Fjerdinger i Marken, men Gaarden havde ikke sine faste Agre, ikke de samme Agre hvert Aar, men rykkede hvert Aar en Ager frem i Skiftet efter en fast Omgang imellem Gaardene. Dette Landskifte kan man kalde *Aarskifte*.

I andre Byer har man et ret primitivt Landskifte, hvor der ofte findes en Enhedsager paa 10 Alens Bredde. Visse Grupper af Gaarde havde deres Agre liggende nogenlunde samlet i Ager-skifterne. Hvis en saadan Gaardgruppe da f. Eks. omfattede 3 Gaarde, Nr. 1, 2 og 3, saa fulgte disse Gaarde ofte i Besiddelsen af Agrene en nogenlunde konstant Rækkefølge ude paa Marken, saaledes at f. Eks. Nr. 1 i alle Tilfælde havde den østligste eller sydligste Ager (den der laa nærmest Solen) og Nr. 3 den vestligste eller nordligste Ager (den der laa fjernest fra Solen). I saa Tilfælde vil det ofte vise sig, at den Ager, som tilhørte Gaard Nr. 1, var dobbelt saa bred som de Agre, der tilhørte de to andre Gaarde i Gruppen. Da disse særlige Forhold vender tilbage i forskellige Byer, som ligger fjernt fra hverandre, de kendes f. Eks. i Vindeby paa Laaland og i Sale i Ginding Herred, saa faar man Indtryk af at staa overfor en vis Regelmæssighed ved dette Landskifte. Istedet for Henrik Larsens Navn for denne Type »uregelmæssig Agerfordeling«, har jeg foretrukket at kalde den for *Fornskifte*, efter dens Navn i de svenske Love. Den synes nemlig at være ældre end de mest fremherskende to Landskifteformer, *Bolskifte* og *Solskifte*, og indeholder ligesom Spiren til dem begge. *Bolskiftet* optræder allerede som en gammel Institution i vort ældste danske Brev, Knud den Helliges Gavebrev til Lunde Stift 1085, og i vore Landslove fra Middelalderen forudsættes det, at Byer fra Arilds Tid har været skiftet i Bol. Derimod gives der udførlige Regler for Foretagelsen af *Solskifte*

ved Rebning i vor yngste Landslov, Jyske Lov, og det er vistnok sandsynligt, at denne Landskifteform først indføres ved den Lejlighed.

Disse tre Former for Landskifte, der sandsynligvis i Tid følger saaledes efter hverandre: *Fornskifte*, *Bolskifte* og *Solskifte*, er det som oftest nogenlunde let at skelne fra hverandre, hvor da ikke senere Arvedelinger og Mageskifter har forrykket de oprindelige Ejerforhold alt for meget.

I en bolskiftet By vil som oftest baade Landsbyjorden og Agerskifterne være delt i visse Grupper, omfattende flere Gaarde, og kaldet *Bol*. Hvert Agerskifte er delt i ligesaa mange lige brede Dele som der er Bol i Byen. Den Del, der tilfaldt et af Byens Bol, deltes atter imellem Bolets Gaarde i flere Dele, een Del for hver Gaard, men her rettede Delens Bredde sig efter Gaardens Størrelse. Som oftest var Gaardene i en By ikke lige store og fik derfor ikke lige brede Lodder i Bolet. Gaardenes Lodder i Bolet kom i samme Rækkefølge indenfor Agerbolet ude paa Marken som Gaardene selv laa i inde paa Bygaden, solret. Man ser, at Bolets Tilliggende paa Marken var solskiftet imellem Bolets Gaarde. Disse Bol kan maaske forklares som en Slags Lægdsinddeling fra Oldtiden, hvorved det skulde opnaaes at hvert Lægd var lige stort og dets Jordtilliggende lige værdifuldt. For at opnaa dette maatte man ofte lægge Gaarde i Bol sammen, som ikke laa ved Siden af hverandre inde paa Bygaden.

Ved solskiftede Byer derimod fik alle Byens Gaarde i hvert Agerskifte tildelt deres Jord i stedse den samme Rækkefølge, og det viser sig at være den samme Rækkefølge, hvori Gaardene fulgte solret efter hverandre inde paa Byens Gade.

I Fornskiftet havde vi allerede de to Ejendommeligheder ved de senere Skifteformer: Delingen af Gaardene i Grupper, som hver fik tildelt Jord nogenlunde samlet i Agerskifterne, og Delingen af Jorden efter Gaardenes Størrelse og solret efter deres Beliggenhed paa Bygaden.

I Bolskiftet blev disse Grupper blot reguleret, saaledes at Bolene blev gjort nøjagtig lige store, og Solskiftet imellem Bolets Gaarde indbyrdes blev strengt gennemført.

I Solskiftet, den yngste Landskifteform, og her paa Egnen sikkert den mest udbredte, blev Solskifte fuldstændig gennemført for alle Landsbyens Gaarde, Bolgrupperne blev opløst, tit blev endogsaa Særejet af Tofterne opgivet og deres Størrelse reguleret.

Maaske rummer Fornskiftet Levninger af en Slags Old-Bol, saaledes at Bolet maaske tør formodes at række tilbage til Tiden før Aar 1000, til Vikingetiden.

I det hele taget har det altsaa nu vist sig, at naar Peter Lauridsen sidst i 1890'erne havde den Opfattelse, at Landskiftet paa vore Landsbyvange og selve Gaardrækkerne i vore Landsbyer var undergaaet store og gennemgribende Forandringer engang i Middelalderen ved Indførelse af Solskiftet overalt, saaledes at det gamle fuldstændig forsvandt, saa var han — heldigvis — paa Vildspor. Han naaede inden sin Død at se Henrik Larsens Kritik, og jeg mindes endnu, hvor optaget han var af den, og at han var klar over dens Berettigelse. Først ved Udsiftningen og Udflytningen omkring 1800 skete det store Brud med Fortiden. Paa Landmaalingens Tid 1681—83 har vi ved en Mængde Landsbyer over hele Landet endnu saa gamle Jorddelings- og Ejendomsforhold, at de kan række helt tilbage til Oldtiden.

Den nye Opfattelse er saaledes langt mere frugtbar for Forskningen end den gamle. Det viser sig altsaa, at Landsbyens Gaarde og Vangeskifter har føjet sig til hinanden i gradvis Udvikling, bygget op Fod for Fod omkring en oprindelig Kerne. Ved en Metode, som i mangt og meget kan minde om Arkæologens eller Bygningshistorikerens, skulde det være muligt at skrælle Lag for Lag af den gamle Bygning, og derved naa ind til Landsbyens oprindelige ældste Kerne: Den oprindelige Gaardrække med Tofterne bag sig, og med det ældste Agerland og det gamle Græsningsland i sin Nærhed.

Har man fastslaaet Gaardrækkens oprindelige Omfang og Plads, maa man undersøge Agerlandet, Beliggenheden af de ældste Agerskifter, og især Tofterne. Landskiftet paa Vangene, den Rækkefølge, hvorefter Gaardene fordeler de enkelte Agre imel-

lem sig, kan vise en Del om Gaardenes oprindelige indbyrdes Plads og Størrelsesforhold. Agerskifterne, som vi ser dem i Markbogen 1682—83, er en ejendommelig historisk-topografisk Kilde, en særlig »Jordebog«, indridset paa Vangene, ikke med Gaasepen og Blæk, men »med Reb og Rafte«, som det gamle Landmaalingstudtryk lød, med Maalereb og Maalestang, engang i en fjern Tid, ofte mange Aarhundreder før Landmaalingens Tid. Den ejendommelige Skik, at Forholdet imellem Gaardene var nogenlunde fast, idet deres gamle indbyrdes Toftebredder var en Art justeret Maalestok for deres senere Lod og Del i de nyindtagne Agerskifter, gør det muligt at drage visse Slutninger fra Del til Helhed, om Ejendommenes oprindelige indbyrdes Størrelsesforhold og Gaardenes oprindelige indbyrdes Beliggenhed paa Bygaden.

En Undersøgelse af Marknavnene paa Byens Omraade kan fortælle os mangt og meget om de oprindelige Natur- og Kulturførhold, kan ofte gøre det klart, at visse Dele af Bymarken hører til den forholdsvis sent opdyrkede Jord, medens andre, baade ved deres Beliggenhed og Navn tør udpeges som hørende til den gammeldyrkede Jord i Byen.

Ved at gennemgaa flere Landsbyer og Enkeltgaarde efter den nævnte »bygningshistoriske« Metode skulde man efterhaanden kunne naa ind til Urkimen eller Kernen i Sognets Jord, fastslaa det indbyrdes Aldersforhold imellem Sognets Ejerlag, dets Landsbyer og Enkeltgaarde.

Her veed vi allerede paa Forhaand, at de Byer, der oprindelig har været Torper og Afbyggerbyer, de Byer, der f. Eks. har Navneendelsen *Torp* og *Bøl*, her i Koldinghus Amt Byer som Tolstrup, Vilstrup, Højrup, Stenderup, Starup, Bramdrup, Vamdrup og Ammidsbøl, Randbøl, Nybøl (Nebel), Knudsbøl, Tersbøl, men ogsaa Byer som Torup, Torpe, Tarp, Terp og Skovbølling og Kjærbølling, hører til de yngre Stednavne, medens f. Eks. Byer med Endelsen *-ing* og *-um* hører til de ældre Stednavne. Her i Koldinghus Amt Byer som *Kolding*, *Vinding*, *Velling*, *Favsing*, *Jelling*, *Fitting*, og *Egum*, *Holtum*, *Hindum*, *Hygum*, *Ørum*, *Nissum*, *Uldum*.

Ved at udvide den bebyggelseshistoriske Undersøgelse til en videre Kreds kan vi maaske ad disse Veje efterhaanden sættes i Stand til at efterspore de store Træk i *Herredets* Bebyggelses-historie.

Her maa en topografisk og statistisk Metode forbindes med en sproghistorisk, der inddrager *Stednavnene* i Undersøgelsen.

Vil man danne sig et foreløbigt Indtryk af Bebyggelsen i de enkelte Herreder, kan man betragte Bebyggelsesnavnene, d. v. s. de Stednavne, som er knyttet til Herredets Byer og Gaarde. De kan deles efter Navneendelsen i *Naturnavne* og *Bygdenavne*. Til Naturnavnene regner jeg Navne som Tyvkjær, Hesselballe, Holte, Bække, Lunderskov, Kragelund, Gaverslund, Ravnholt, Hjortehjerg, Studsdal, Skjærbæk, Gudsø. Til Bygdenavnene Kolding, Egum, Pjedsted, Herslev, Vejlbj, Hønborg. Allerede naar man ser paa Forholdet mellem Naturnavne og Bygdenavne i et Herred vil man have et Indtryk af, om Bebyggelsen eller Naturen dominerer i Herredet. I alle Herrederne i Koldinghus Amt er der i Gennemsnit $1\frac{1}{2}$ Gang saa mange Bygdenavne som Naturnavne. Højest ligger Brusk og Andst Herreder med næsten 3 Gange saa mange Bygdenavne som Naturnavne, saa følger Elbo med lige ved 2. Holmans, Jerlev, Tørrild og Slavs ligger under Amtets Gennemsnit med 1,4—1,1 Gange saa mange Bygdenavne som Naturnavne, og kun i ét Herred, Nørvang Herred, overstiger Naturnavnene Bygdenavnene. Naturnavneprocenten ligger ved 41, højest er altsaa Nørvang Herred med over 52, lavest Brusk Herred med 26. Til Sammenligning kan anføres, at Naturnavneprocenten i Vrads Herred var 50, i Viborg Amt taget under ét 32, samme Procent som i Andst Herred. Hertil svarer en Bygdenavneprocent paa 58, højest i Brusk Herred 74, lavest i Nørvang Herred 39. I Viborg Amt var Bygdenavneprocenten 63, lidt højere end i Elbo Herred, i Vrads Herred var den lavere end i Slavs Herred, men dog ikke saa lav som i Nørvang Herred.

Man kan ogsaa ved at betragte *Skovnavnene* iblandt Bebyggelsesnavnene faa et Indtryk af, hvormeget Skov der er ryddet i Herredet. Her kommer Skovnavneprocenterne saaledes i Koldinghus Amt (med et Gennemsnit paa 16): Elbo 5, Jerlev $10\frac{1}{2}$,

Brusk 11, Tørrild 12, Slavs 13, Holmans 19, Andst 21 og Nørvang 36. Til Sammenligning tjener, at Viborg Amt havde 11 Procent, højest laa Hids Herred med 18, lavest Rødding i Salling, der mangler Skovnavne, fraset selve Herredsbyens Navn, maaske. I Tyrsting-Vrads Herreder var Skovnavneprocenten som i Andst Herred: 21.

Vil man have et foreløbigt Indtryk af Bebyggelsens Alder og Vækst, kan man opgøre Forholdet imellem de forskellige Bygde-navne med faste Endelser: Ing, Um, Sted, Lev, By, Torp og Bøl. Men her hersker der endnu ikke fuld Enighed om disse Navne- endelsers Kronologi, dog synes alle efterhaanden enige om, at Ing- og Um-Navnene hører til det ældste Navnelag, Byer som Kolding, Jelling, Velling, Vinding, Hygum, Egum, Ørum, Nissum, Uldum. Overalt, hvor germanske Folk tog Land, førte de disse to karakteristiske Navneendelser -Ing og -Heim med sig. Her stod Koldinghus Amts Navneprocent for Ing/Um-Navne betydeligt lavere end Viborg Amts, 5 mod. 10—11 Procent. Især Sønderlyng Herred med 27, Sallings Herreder med 11—18 Procent var det som gjorde Viborg Amts Procent af gamle Navne saa høj. Her i Koldinghus Amt laa Holmans Herred højest med 10, Tørrild $7\frac{1}{2}$, Slavs 6, Jerlev 5 Procent. Lavest stod Brusk Herred (Broskov Herred) med 2 Procent, derefter Andst, Elbo og Nørvang med 3—4 Procent — det ses altsaa, at til Trods for den ringe Jord og den høje Enkeltgaardsprocent, har dog de to Hedeherreder, Slavs og Nørvang, været ret tidligt bebygget.

Omvendt kan man ved en Undersøgelse af Procenten for Torp og Bøl faa et Indtryk af den store Nyrydning af Land, som fandt Sted i Torp-Tiden fra den ældste Middelalder. Her ligger Andst Herred højest med 34 pCt., saa følger Brusk med 28, Elbo og Tørrild med 24—25, Holmans med 23, og under Gennemsnittet laa Jerlev 18, Nørvang og Slavs med $9-9\frac{1}{2}$ Procent. Gennemsnittet af Torpnavne for Koldinghus Amt var 22, for Viborg Amt noget højere: 26. Her ligger de to Hedeherreder altsaa lavest $9-9\frac{1}{2}$, lavere endnu end Vrads Herred med 16. Den Jord, som kunde dyrkes, var hovedsagelig indtaget i disse Herreder allerede i Oldtiden, saa der ikke blev Rum for noget Nyryd i

Torp-Tiden, hvorimod baade Andst og Broskov Herred endnu havde Muligheder for Opstaaen af et betydeligt Antal Torper. Ser man paa Procenten for de 4 udprægede Oldtidsendelser Ing, Um, Sted og Lev, vil man sandsynligvis have Omfanget af den Bebyggelse, der har fundet Sted til Folkevandringstid. Her staar Holmans Herred højest med 19 pCt., Jerlev 18, Elbo 14, Brusk og Tørrild 13. Under Gennemsnittet ligger de 3 Herreder Andst 12, til Trods for sine mange gamle Navne paa Sted (Andst, Gamst, Erst, Verst, Seest, Torsted) og sine 2 Ing-Navne (Gejsing og Revsing), Slavs $7\frac{1}{2}$ og Nørvang 6. Gennemsnittet for Koldinghus Amt er her 13, lidt lavere end Viborg Amt. Et Herred som Tyrsting Herred ligger over det højeste i Koldinghus Amt, Holmans Herred, med 20 pCt. mod 19, Vrads og Slavs Herred staar omtrent lige med 7—8 pCt., Gern Herred ligger omkring Elbo og Brusk Herreder med 13—14 pCt.

Vil man have et Indtryk af Sogdenes Godhed med Hensyn til Jorder, kan man beregne for hver By, hvormange Tønder Land Agerjord, der 1688 medgik til 1 Tønde Hartkorn. Her i Jylland deltes Jorden i 6 à 7 Klasser: »allerbedst« Jord til 2 Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, »god« 4, »middel« 6, »skarp« 9, »ond« 12, »allerværst« 16, og »allerværst« i 2. Potens 20 Tdr. Land til 1 Td. Hartkorn.

Hvis vi giver Sognene Karakter efter denne Skala, faar vi et Gennemsnit »middel« med $7\frac{1}{2}$ Td. Land pr. Td. Hartkorn for hele Koldinghus Amt. Højest er Holmans Herred med »god« Jord, ringest er Slavs Herred med over 17 Td. Land pr. Td. Hartkorn, altsaa allerværst. Vi vil som oftest se, at de Herreder og Sogne, som har den ringeste Jord, tillige er dem, der har den højeste Enkeltgaardsprocent. Det bedste Sogn er Hornstrup med $4\frac{1}{2}$ Td. Ld. pr. Td. Htk., derefter følger Seest, ØsterSned, Grejs og Gaverslund med 5 Td. Ld. og lidt derover pr. Td. Htk. Det sletteste Sogn er Grene med $21\frac{1}{2}$ Td. Ld. pr. Td. Htk., altsaa mere end der udkræves til Jord af allerværste Grad i 2. Potens (20), ikke stort bedre er Hejnsvig og Vorbasse med $19\frac{1}{2}$ og 16 Td. Ld. pr. Td. Htk. — ogsaa »allerværst« Jord. Ikke stort bedre er Grindsted med tæt ved 16 »allerværst«, Ringgive 15, Randbøl

og Vester 14; alle disse Sogne er »onde«. Her i Brusk Herred er Harte og Almind lavest med 8 Tdr. Ld. pr. Td. Htk. Bramdrup, Vilstrup og Tyvkjær har »god« Jord, selvom den er paa Grænsen af »middel«, ellers er alle Sognene »middel«, Brusk Herred er et typisk jysk »middel« Herred.

Ved et grundigt Studium af gamle Kort og Jordebøger, og ikke mindst ved Maalebøgenes Oplysninger om Agernavne og Agrenes Fordeling mellem Gaardene, Landskiftet, vil efterhaanden de store Linjer i vor Bebyggelseshistorie kunne tegnes.

Ved den gennemgribende Revolution af vore Landboforhold, som betegnes af Udskiftningen og Udflytningen sidst i det 18. Aarhundrede, blev alle Spor af Oldtid og Middelalder næsten ganske udvisket.

Men ogsaa kun næsten.

Mon De, mine Tilhørere, i Grunden tænker paa, at Ejendomsforholdene i vore Landsbyer er saa ualmindelig gammeldags som de er?

Vi gaar vel alle rundt og tror, at vort Landbrug og dets Ejendomsforhold er saa yderligt moderne, saa at enhver Flig af Oldtidens Mørke blev spredt, da Oplysningens klare Dag brød frem i Landboreformtiden ved det 18. Aarhundredes Slutning. Vi er saa optaget af at knytte Telefonens og Højspændingens Traade ud over Bøndernes Land, at vi ofte er tilbøjelige til at overse den spinkle graa Traad, som den Dag i Dag binder os fast til en meget fjern Oldtid.

Tager vi for os en moderne Landsbys Skatteligningsliste med alle de forskellige Landbrugeres Hundreder af Parceller, saa vil vi faa et levende Indtryk af, at vi nu lever i Udstykningens og Udhøkringens blomstrende Tidsalder. Men disse Parcellers Matrikelnumre peger tilbage til en Tid i 1840'erne, til Matrikelen af 1844, da Udstykningen knap nok havde taget saa kraftigt fat, og alle de Nutidsparceller, der f. Eks. har Nr. 3 — lad dem saa hedde 3 a, 3 q eller 3 bb — de hørte i 1844 til een og samme Ejendom, var samlet under een Hat, og det vil som oftest være den Hat, der nu er gaaet i Arv til Ejeren af Matr. Nr. 3 a. I 1844 var der ikke flere Ejendomme her end der er Løbenumre i Ma-

trikelen. Alle de Parceller, der nu har Tillæg af a, b, q, z, y eller andre Prydelser, dem kan man gaa ud fra skylder Udstykninger efter 1844 deres Oprindelse.

Men hvorledes var da disse Ejendomme i 1844 kommet til Verden? Ja, det veed vist enhver Landbruger: De blev skabt ved den største af alle Udstykninger, den store Revolution i enhver Landsbys Historie, selve Udskiftningen af Fællesskabet, der som oftest fandt Sted en Gang kort før eller efter 1800, da det gamle Fællesskab ophævedes, og hver Bonde i Lavet fik tildelt sin Lod for sig selv i større samlede Parceller.

Men hvorledes gik det da til ved denne Udskiftning? Det var jo dog ikke saa lige en Sag at give hver Mand samlede Lodder, hvor han før kun havde smalle Strimler i alle Agerskifter over hele Bymarken. Her er det, man skal lægge Mærke til een vigtig Ting: Man fordelte Jorden efter det gamle Hartkorn fra Christian den Femtes Matrikel af 1688. Hver Ejendom paa Udskiftningstiden, som brugte Jord med paahvilende gammelt Hartkorn, fik tildelt sin Lod efter Hartkornets Størrelse i Forhold til Byens samlede Hartkorn.

Saa er vi altsaa naaet tilbage til Christian den Femte. Men hvordan takserede Landmaalerne paa hans Tid da Jorden til Hartkorn? De maalte Arealet op, hver lille Strimmel af de mange Agre, og stedlige edsvorne Boniteringsmænd, som oftest Bønder fra Nabobyerne, takserede Jorden, ved at henføre den til een af de 6 Godhedsklasser.

Engen takseredes efter Læs Hø om Aaret, boniteret i 3 Klasser, Græsningen efter hvormange Høveder, der aarlig kunde faa Føden, ogsaa i 3 Godhedsklasser, og Skoven efter hvormange Svin den kunde føde med sin Olden. Alle disse Antal Tønder Hartkorn blev saa sammenlagt, og Summen af alle disse »Herligheder« blev Ejendommens samlede Hartkorn.

Men da Arealet som sagt rettede sig efter Tofternes Bredde, idet »Toft var Agers Moder«, som jeg før har forklaret, saa vil De forstaa, at Grunden til at der er Forskel paa Gaardenes Størrelse i Byen ofte kan ligge helt tilbage i Arilds Tid.

Naar Proprietær Jens Hansen i vore Dage har en stor anseelig

Gaard paa mange Tønder Land, medens Gaardejer Hans Jensen kun har en lille og slet Gaard, nærmest et Bolssted, saa kan det i mange Tilfælde skyldes, at Proprietærens Forgænger i Oldtiden var en stor Høvding med møgde Guld og mange Trælle, som tog rigeligt med Toftejord ind til Drift bag sin Gaard, fordi han havde Rang og Værdighed og undergivne Trælle nok til at drive den, medens Bolsmandens Forgænger kun var en Smaamand, der maatte nøjes med en smal Toft. De færreste tænker vel paa, at deres Gaardes Tilliggende blev bestemt maaske allerede paa samme Tid, da Guldhornene blev smedet.

Dette gammeldags Præg, som knytter den fjerne Oldtid til Nutiden, gør netop dansk Landsbyhistorie saa tiltrækkende for Forskeren. Har han først Hold i den rette Ende af Rebet, kan han Fod for Fod drage Oldtiden til sig.

Her er en vid Mark for Undersøgelse. Hele det gamle danske Bondeland med sine ældgamle Byer og Vange breder sig ud for Øjet, krystalliseret, fæstnet, men ikke stivnet, i de gamle Markbøger fra Christian den Femtes storslaaede Opmaaling, som opbevares paa Matrikulsarkivet i København. Den viser os det levende, dyrkede Land i al sin Forskellighed, saaledes som det laa udbredt for Landmaalere og Takseringsmænd sidst i det 17. Aarhundrede. Lige ned til Udskiftningstiden laa vore Landsbyer og deres Agerskifter endnu hen med deres brogede Blanding af nyt og ældgammelt.

Selvom ikke alt var en Arv fra Arilds Tid, saa var der dog i Væven saa rig en Oldtids-Islæt, at det nok lønner sig for den, der vil vide Besked med vort Landbrugs, vore Landsbyers og vor Bondestands Historie, at fordybe sig deri.

DANMARKS MIDDELALDERBREVE.

Foredrag holdt på Koldinghus fredag d. 8. juni 1934.

Af *Lis Jacobsen*.

Forskere og dyrkere af vort lands historie!

Bestyrelsen for *Dansk historisk Fællesforening* har bedt mig her ved Deres årsmøde gøre rede for den planlagte udgave af Danmarks middelalderbreve. Jeg har med tak sagt ja dertil.

I mere end to århundreder har man arbejdet på at samle, hvad der er bevaret fra middelalderen af *breve* — det vil fortrinsvis sige dokumenter med retsgyldighed — der giver oplysning om danske personer og danske forhold. Mange tilløb er gjort til en sådan samling, og der foreligger nu — trykt og utrykt — overordentlig værdifulde hjælpemidler til et dansk Diplomatarium. Jeg skal blot nævne den store registrering af de i inden- og udenlandske samlinger trykte middelalderbreve, som Videnskabernes Selskab har ladet udarbejde i løbet af 19. århundrede, og den fortegnelse over middelalderbreve der hører hjemme i danske arkiver, som Kr. Erslev lagde grunden til, og som endnu er under udgivelse. Desuden er der udgivet adskillige diplomsamlinger, omhandlende en enkelt geografisk eller sagligt begrænset del af hele stoffet som Dipl. Vibergense, Testamenter fra Danmarks middelalder o. lign.; men en samling, der i fuldstændig form vil udgive alle brevene, en sådan har man først nu fået midler til — gennem en stor bevilling fra *Carlsbergfondet* til *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*. Foreløbig har vi planlagt den første række, der medtager breve fra den ældste tid til 1340. Denne række vil antagelig omfatte 5000 à 6000 breve, fordelt på 10 bind à ca. 500 sider.

Danmarks middelalderbreve er af en betydning for kendskabet til landets og folkets historie, der — samlede — overgår alt, hvad man ellers har af kilder fra hin tid, ja for lokalhistoriens vedkommende er disse breve jo praktisk talt de eneste samtidige kilder, da middelalderens historieskrivning ikke er lokalhistorisk orienteret. Men affatterne af den ældre middelalders breve havde

en for nutidens brugere beklagelig tilbøjelighed: den at benytte latinsk sprog i stedet for deres modersmål. Ikke ét af brevene fra denne periode er skrevet på dansk. Og vi på vor side har den i dette forhold store mangel, at — i hvert fald hovedparten af os — hellere (meget hellere) læser dansk end latin. Uden at dølgte sandheden kan man vistnok sige, at for hundrede, der har interesse af at læse disse gamle breve, vil de 90 have væsentlige, for ikke at sige afgørende, vanskeligheder ved at tilegne sig brevene, hvis de kun foreligger på latin.

Dette har fra første færd stået Litteraturselskabets bestyrelse klart, og vi har derfor overvejet, hvorledes man skulde få midler til at udgive en oversættelse — ledsaget af oplysende noter — foruden den egentlige udgave, der bevarer originalernes lærde sprog. Carlsbergfondet har vel lovet at ville bidrage til en sådan oversættelse; men uden støtte fra anden side vil oversættelsen ikke kunne gennemføres. Denne »anden side« er *Undervisningsministeriet*, der ved de forhandlinger, vi har ført, har stillet sig meget imødekommende; men man har med styrke hævdet, at — helt bortset fra de vanskeligheder, den øjeblikkelige økonomiske situation volder — måtte man lægge den største vægt på, at kravet om en oversættelse støttes, og støttes på effektiv måde, af de kredse af historisk interesserede landet over, til hvem oversættelsen fortrinsvis skal henvende sig.

Det er derfor, vi kommer til Dem med spørgsmålet: *vil De være med?*

Fællesforeningens bestyrelse har vist Det danske Sprog- og Litteraturselskab den velvilje at tage sagen op til behandling. Vi har dernæst haft den glæde at få Fællesforeningens tilslutning til vor plan; endelig har denne plan været forelagt i de enkelte amtsforeningers bestyrelser, og — om ikke hos alle — så dog hos det store flertal fået en meget venlig og forstående modtagelse.

Vort forslag går ud på, at der foruden den fuldstændige danske udgave, som kan betegnes som *Rigsudgaven*, trykkes udgaver, i hvilke kun de diplomer optages, der har stedlig interesse; disse udgaver, som vi har kaldt *Amtsudgaverne*, og af hvilke

vi har planlagt ni forskellige, for: 1. *Sønderjylland*, 2. *Vest-*, 3. *Øst-*, 4. *Midt- og Nord-jylland*, 5. *Fyen og Lolland-Falster*, 6. *Sydsjælland*, 7. *Nordsjælland*, 8. *Københavns amt* samt 9. et hæfte for *Bornholm* — de skulde for en meget lav pris overtages af amtsforeningerne og sendes til disses medlemmer som tillæg til eller i stedet for foreningernes årspublikationer. Betingelsen for at foreningerne kan give deres tilslutning hertil er naturligvis, *dels* at de mener at kunne skaffe de penge, det drejer sig om til udgivelsen, *dels* at de mener, det er en forsvarlig måde at give pengene ud på. Hvad det første spørgsmål angår, vil jeg gerne erklære, at de tilbud, selskabet har opnået på papir, ombrydning af satsen og trykning, ligger meget lavt. Det derimod, som det efter min mening kommer an på her på mødet, er at blive på det rene med, om foretagendet — bortset fra den økonomiske side — kan regne med medlemmernes *interesse*, eller om den mand skulde have ret, der på sin forenings vegne har skrevet til Fællesbestyrelsen, at »vi må anse det for spild at trykke brevene i så stort oplag: vi er overbevist om, at ikke 10 pCt. af vore medlemmer vil interessere sig så meget for værket, at de vilde bede om det, selv om de fik det gratis«.

Jeg vil ikke lægge skjul på, at dette brev tiltalte mig. For det første, fordi det er så behageligt, at folk uden omsvøb siger, hvad de mener, og for det andet, fordi den eneste måde at blive klar over, hvordan en sag forholder sig, det er ved at tale rent ud om tingene. Jeg er iøvrigt tilbøjelig til at give postmester Klitgård ret — ham er det nemlig, der har skrevet brevet — vel at mærke hvis foreningerne *uden* forberedelse og vejledning sendte medlemmerne brevene ind ad døren. Men efter mit kendskab til den historiske interesse landet over er jeg fuldkommen overbevist om, at postmester Klitgård vil få uret, hvis vi sørger for at give medlemmerne de nødvendige forudsætninger for at forstå brevenes værdi; hertil synes de historiske foreninger at have de allerbedste betingelser, idet de både gennem det mundtlige og skrevne ord kan komme i forbindelse med deres medlemmer; og jeg kan tilsige dem, at Litteraturselskabet og Diplomatariets ledere og medarbejdere på enhver måde vil være Dem

behjælpelig med stoffets tilrettelæggelse. Det er da mit håb, at postmester Klitgård og vi — trods hans bryske ord — skal nå til god forståelse.

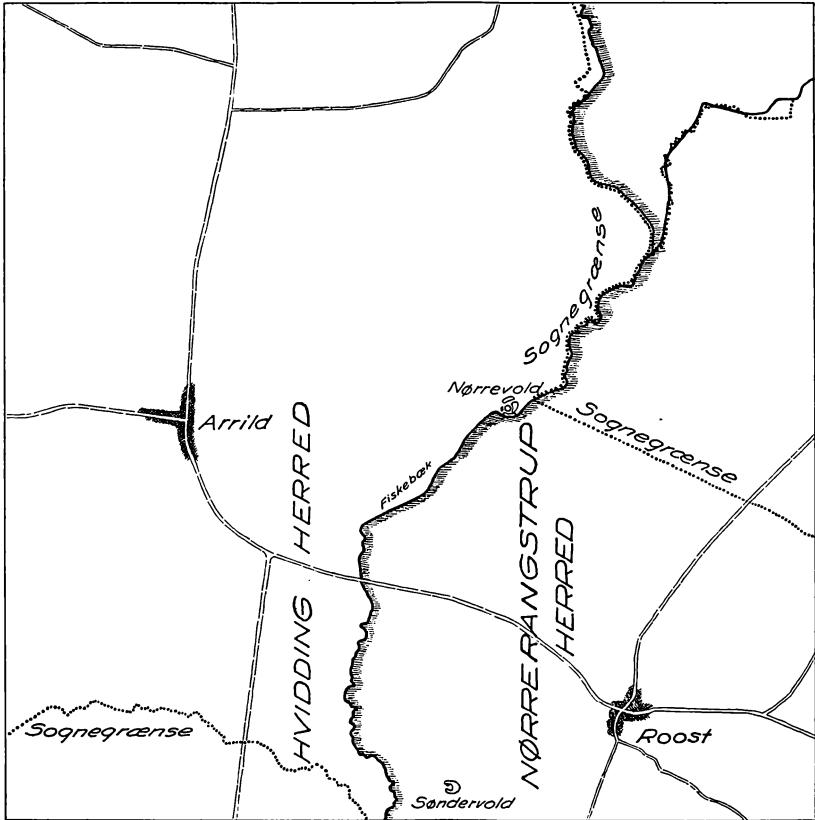
Da tiden er begrænset, skal jeg nu uden videre indledning springe midt ind i sagen og som vidnesbyrd om diplomernes betydning for dem, der er interesserede i deres egne historie, fortælle, hvad en ung lokalhistoriker har fået ud af nogle breve fra sin hjemegn. Jeg vilde tro, at et sådant enkelt konkret eksempel er mere oplysende end mange smukke ord, der mangler den stedbundne virkelighed. Det skulde glæde mig, om De — når De har hørt min historie — kan give mig ret i denne betragtning.

II.

I *Arrild* sogn, *Nørre Rangstrup* herred, lidt sydvest for landsbyen *Roost* — hvor »de rige Roostbønder« har haft gårde, den hvorfra den navnkundige Rostgårdske slægt er udgået — dér ligger i engstrækningerne ved Fiskebæk et gammelt voldsted, der i daglig tale kaldes »æ *Søndervold*«. En halv mils vej nord for dette voldsted, men på åens modsatte side og hinsides herredsgrænsen ligger i *Arrild*-sogn i *Hvidding* herred et andet og større voldsted, som man kalder »æ *Nør'vold*«. Efter de bevarede levninger kan man fastslå, at der på *Nørrevold* har været grundmurede bygninger, mens *Søndervold* synes at have haft bindingsværks huse — begge steder er typiske for det 14. årh.s voldombygte borge.

Om disse to voldsteder går der et sagn, som jeg nu skal fortælle Dem, sådan som jeg har hørt det berette af den unge historiker — magister *C. A. Christensen* — der er hjemmefødt i *Nørre Rangstrup* herred, hvor begivenheden lever i lokal tradition den dag i dag, »sådan som de gamle har fortalt«.

I fordums tid sad på »æ *Nør'vold*« og »æ *Søndervold*« to herremænd. En aften var der stort gæstebud på *Nørrevold*, og hen på gildet, da man havde fået lidt rigeligt at drikke, og hver fortalte om sine herligheder, havde herremanden på *Søndervold* nok pra-

Voldstedernes beliggenhed i Arrild-sogn.

let lovlig stærkt af sine fortjenester, så herren på Nørrevold tilrånede ham, at det hele Søndervold imod hans borg kun var at ligne ved en ussel hytte. Da rejste borgherren fra Søndervold sig og svor en ed på, at han skulde bygge sin borg så høj, at tårnets skygge ved middagstid vilde kastes over Nørrevold.

Nogen tid efter ser herremanden på Nørrevold, at den Søndervold herre er i færd med at gøre alvor af sin trusel. Den nye borg begyndte at rejse sig. Han besluttede da hemmeligt at overfalde Søndervold og ødelægge borganlægget. Som tænkt, så gjort. Samme nat drog han med sine bevæbnede svende til Søndervold.

Men borgens herre havde fået nys herom og besluttede at komme den anden i forkøbet. Begge skarer nåede frem til de fjendtlige borge og fik dem tændt i brand. — Fra den brændende fjendeborg så de da deres egen stå i luer. De styrtede bort for at nå hjem, men ved broen over åen mødtes skarerne, og i den voldsomme kamp, der opstod, stak de hinanden ned.

Således som denne historie lyder, har den været stedfæstet i egnen i flere århundreder; den ældste gengivelse har vi i en præsteindberetning fra midten af 18. årh. (fra præsten i Arrild). Dengang så lidt som nu har de to herremænd noget navn, og de dramatiske enkeltheder er udstyret med samme fælles-episke vandregods. Den hele historie kunde derfor godt se ud til at være blevet til på grundlag af de bevarede voldsteder — med til sætning af noget af det fællesudstyr, der altid er til rådighed i sagnenes lagerrum.

Det kan endnu nævnes, at sagnet i 19. årh. er benyttet litterært bl. a. i den historiske roman »Tule Vognsen«, men i forbedret skikkelse. De navnløse herremænd er her blevet virkelige personer: herren til Nørrevold, der yppede kiven, hedder »Ridder« *Moritz Podebusk*, herren til Søndervold hr. *Thomas Mule*. Kombinationen er ikke uden dristighed, da Thomas Mule levede i 13. årh., medens Moritz Podebusk døde som herre på Kjørup ved Ringkøbing 1593!¹⁾.

Interessant er det, at i Roost-egnen var der ikke mange, som troede på de navngivne herremænd. Man rystede overbærende på hovedet. I virkeligheden stod man også på fuldstændig bar bund uden mindste anelse om, hvem der havde ejet de to borge, end mindre om der havde været strid mellem ejermændene, eller om det overhovedet var muligt at tilvejebringe oplysninger, der kunde bekræfte eller afkræfte sagnet.

Da magister Christensen i efteråret 1933 var blevet ansat som medarbejder ved Diplomatarium Danicum, fik han en dag fat i et

¹⁾ En redegørelse for de litterære traditioner vil blive givet andetsteds af C. A. Christensen, jævnfør ndf. side 242, kap. III.

gavebrev fra 1334, i hvilket en *hr. Jakob af Roost* skænker betydelige jordegodser til Løgumkloster for sin sjæls frelse.

Dette brev er typisk for, hvad de danske middelalderdiplomer indeholder: en række positive oplysninger om, hvem der har været ejer af jorden, hvorledes den er gået fra slægt til slægt eller fra privatmand til kirke eller fra konge til adelsmand o. s. v., oplysninger der løsrevne kan virke som tørre remser, men som — når de ses som led i brevenes samlede kæde — kan bringes ind i en levende og frugtbar historisk sammenhæng. Lad mig med det samme tilføje, at ingen har bedre betingelser for at levendegøre brevstoffet end *lokalhistorikeren*, for hvem navnene ikke er mere eller mindre døde bogstaver, men kendsgerninger: kirker, gårde, byer, som udgør del af hans liv, sådan som de har udgjort del af hans fædres liv før ham og vil udgøre del af hans børns efter ham.

Dette Jakob af Roost's gavebrev er blevet gennemgået, oversat og kommenteret foruden af diplomatariets ledere af flere unge historikere; de iagttog, at afskriften stemte med forlægget, de søgte at identificere de i brevet omtalte personer, de drog omsorg for, at gengivelsen af stednavne blev rigtig, — og så gik de til det næste diplom. Men med magister Christensen var det anderledes. Hr. Jakob, der havde skænket de store godser til Løgumkloster, var jo »hjemme fra Roost«. Hvad mon *det* var for en hr. Jakob? Midt i byen lå endnu rester af en middelalderlig gård, dér havde han altså boet engang, han og hans slægt. Brevet blev levende.

Måske kan det være oplysende for dem af Dem, der ikke har kendskab til de gamle middelalderbreve, at høre, hvordan sådan et brev lyder:

»Ridder *Jakob af Roost* ønsker alle, der ser nærværende skrivelse, evig frelse i herren. For at ikke det, som sker i tiden, skal svinde samtidig med tiden, gør man det gerne uforgængeligt ved det skrevne bogstavs vidnesbyrd. Følgelig da jeg hellere vil komme døden i forkøbet end forekommes af den, skænker jeg af de ejendomme, som Gud har overdraget mig, de nedenfor anførte til Cistercienserordenens St. Marie kirke i Løgum, Ribe stift, til bod for min sjæl og for

at faa gravsted i den kirke, for hvis fremgang saavel jeg som min hustru efter hele min slægts tilbøjelighed fra barndommen af har næret særlig interesse¹⁾. (Jeg skænker) nemlig: i byen *Brøstrup*, Hygum sogn, alt mit faste og rørlige eje, indbefattet agre, enge, græsgange, skove med al den virning jeg har anbragt eller overtaget i nævnte ejendom. Ligeledes al min ejendom i den by som kaldes *Klovtoft*, Hellevad sogn, med al dens indtægter. Ligeledes i *Bedsted* 1 øre korn i aarlig indtægt. Ligeledes i byen *Skovbøl*, Branderup sogn, al ejendom, som jeg har fra Bonde Bosens arvinger, med al den virning jeg har anbragt i samme ejendom, og alle dens vilkaar. Endvidere i samme by den ejendom, som jeg har efter (min hustru) Helene, Magnus' kone, med alle dens tilliggender. Ligeledes overdrager jeg paa *Rurup mark*, samme sogn, af mine jorder en indtægt paa 1 mark korn som evig arv og eje til de ovennævnte munke i *Løgum*. Til større sikkerhed om alt dette har jeg ladet mit segl vedhænge nærværende brev sammen med min kære hustrus og mine slægtninges Jon Eskildsens og Jon Iversens. Givet i det herrens aar 1334 paa dagen for martyrerne St. Dionysius og hans fæller i nærværelse af mange troværdige gejstlige og lægfolk. Desuden billiger, ratificerer og befæster ved vedhængelsen af mit segl jeg Mathias Nielsen den ovennævnte donation til vidnesbyrd om ovennævnte.«

Magister Christensen fik nu lyst til at se, hvad de gamle breve videre kunde fortælle om hr. Jakob. Og frem af brevene steg for ham en mand af gammel sønderjydsk slægt, der i begyndelsen af 14. årh. havde hørt til Nordslesvigs betydeligste jordbesiddere, men som ingen historiebog beretter om.

Hr. Jakobs segl viser, at han er af *Skram*'ernes slægt, der sammen med sidelinjen *Blek* omkring ved år 1300 sidder inde med store godser i den midterste og vestlige del af Nordslesvig. Diplomerne godtgør, at slægten på den tid havde jorder i Vellerup og Bedsted, i Branderup, Rurup og Roost, i Hvidding, Spandet, Arnum, Gånsager og Birkelev, i Emmerslev og mange flere steder. Men på det tidspunkt kulminerede slægten hernede. Holstenske og sydslesvigske adelsslægter begyndte nu at fortrænge den; ved ægteskaber og andre transaktioner erhvervede de *Skram*'ernes slesvigske ejendomme, og *Skram*'erne selv vandrede nordpå til kongeriget.

¹⁾ 12. okt. afholdtes if. Løgumkloster dødebog sjælemesse over hr. Jakob af Roost; 15. okt. holdtes sjælemesse over en af hans forfædre: hr. Peder af Roost.

Hr. Jakob har været en af slægtens mest fremstående mænd. Ved det storpolitiske forlig i Nyborg 1315 mellem hertug Erik og Kongen er *Jacobus Rost* hertugens forlover, d. v. s. garant ved overenskomsten angående det slesvigske krongods (brev af 14. dec. 1315). En halv snes år efter — da hertug Erik bekræfter Løgum klostres patronsret over Brede kirke — ser vi hr. Jakob (i brev af 22. aug. 1324) som vidne for hertugen. Atter ti år efter skænker han — ved brevet af 9. okt. 1334 — de store jordegodser til Løgum kloster.

Af andre breve får vi oplysning om hans personlige forhold. Han og hans hustru *Helene* har kun ét barn, en datter *Katarina*, der omkr. 1340 blev gift med *Johannes* (eller *Henneke*) Limbek, af den oprindelig sydslesvigske eller holstenske adelsslægt *Limbek'*erne, der i 14. årh. kom til at spille en så afgørende rolle i Nordslesvigs historie. Vi har da netop her et eksempel på, hvorledes disse holstenske og sydslesvigske slægter ved klog ægteskabspolitik udvidede deres magtområde til Nordslesvig. Den kendteste af Limbek'erne, Valdemar Atterdags drost, *Klaus* Limbek — visst en fætter til Henneke — giftede sig på samme tid det *Tørning'ske* gods til i Haderslev amt og blev således stamfader til den *Tørning'ske* gren af Limbek'erne, mens Henneke, i diplomerne almindeligvis kaldet Johannes, blev stamfader til den *Søgård-Trøjborg'ske* linje. I 1344 forlenede hertugen nemlig Jakob af Roost's svigersøn med Lundtofte herred, hvor Johs. Limbek byggede Søgård, og 1348 fik han Rømø og Visby sogn i forlening, hvor han, som den store bygherre han var, opførte Trøjborg.

Alt dette fremgår af de gamle breve, der også lader os følge ejendommenes videre historie. 1355 døde Johs. Limbek uden at efterlade sig sønner. Hans og Katarinas eneste barn var en datter, der efter sin mormor bar navnet *Helene*. Efter sin mødrene slægt arvede hun morfaderens ejendom i Roost, mens hendes faders forleninger med godserne i Søborg og Trøjborg forblev i den Limbek'ske slægts eje (de gik over til broderen Lyder Limbek).

Men nu skal vi se, hvordan det videre gik med hr. Jakob af

Roost's besiddelse. Hans datterdatter Helene, der havde arvet godset, blev gift med *Svend Jensen* af *Munk'*ernes mægtige slægt, en broder til *Palle Jensen*, der på det tidspunkt — mens *Klaus Limbek* var drost — indtog stillingen som kongens marsk og trofast fulgte *Limbek'*erne i deres skiftende politik overfor *Valdemar Atterdag*.

Hvis De nu har tålmodighed til at følge mig længere, skal De se, hvorledes knuden strammes omkring vor historie, hvorledes brevene efterhånden fører os til de gamle voldsteder, der var vort udgangspunkt.

Efter kort tids ægteskab døde *Svend Jensen Munk*. Af et brev fra 14. maj 1357 fremgår det, at hans hustru *Helene* dengang sidder enke med en lille søn *Johannes*, opkaldt efter sin morfader *Johannes Limbek*. Dette brev er en arveoverenskomst af en ejendommelig art mellem drengens fædrene frænder, *Munk'*erne, og drengens mødrene frænder, *Limbek'*erne. *Munk'*erne pantsætter — det vil på den tid sige: sælger — 10 ottinger jord i *Roost* til den andetsteds fra kendte *Valdemar Sappi*, der betaler jorden med 100 mark lybsk, et stort beløb, der viser, at det var omfattende jorder salget gjaldt. Beløbet skal *Munk'*erne bruge til at betale til *Johannes Limbek's* datter *Helene* som godtgørelse for hendes »boskab«, hvilket er at forstå for bygningerne med inventar. Hun har nemlig krav på borgen, mens sønnen arver selve jorden. Vi ved nu, at den ejendom, som *Helene* har arvet efter *Limbek'*erne, er besiddelsen i *Roost*; men det kan ikke være den gamle *Skram'ske* ubefæstede gårdbygning, der betaltes med 100 mark lybsk; *Johannes Limbek* må på *Roost*besiddelsen have opført en borg, hvad man også efter hans tendenser vilde have ventet af ham. Det er muligt at bestemme, hvor denne borg har ligget. Den kan ikke have ligget i den nordlige del af *Roost*, thi, som senere diplomer viser, er det denne del, som er blevet bortpantet til *Valdemar Sappi*; men på den *Roost'ske* ejendom — en knap kilometer sydvest for *Roost* — finder vi »æ Søndervold«, resterne af et borganlæg fra 14. årh. Man må da have lov at

slutte, at det er denne borg, Johs. Limbek har opført, og som 1357 overdroges til hans søn, drengen Johannes Munk, under hans slægts varetægt.

Ifølge samme overenskomst købte Valdemar Sappi af Munk'erne 10 ottinger jord i den nordligste del af Roost. Valdemar Sappi var sønnesøn af den ridder Abel, der 1329 afslog Danskerne angreb på Gottorp, og som atter var en uægte søn af hertug Valdemar 2. af Slesvig. Som ganske ung blev Valdemar Sappi 1351 af sin frænde hertug Valdemar 3. forlenet med sognene Vodder, Spandet og Arrild i Hvidding herred (brev af 17. april 1351). Kort efter forlod han imidlertid hertugens parti og gik over til kongens. Og fra da af fulgte han trofast Valdemar Atterdag gennem alle tilskikkelser — i modsætning til Limbek'erne, der skiftede parti ligeså ofte fordelene syntes dem at tale derfor.

Som kongelig lensmand for Arrild, Spandet og Vodder sogne måtte Valdemar Sappi under den stadige krigstilstand mellem hertugen og kongen i høj grad regne med angreb sydfra. Til at afværge disse kunde han ikke have en bedre beliggende borg end den store befæstede borg ved Fiskebæk i Arrild sogn, i den sydlige ende af hans len, som vi kender resterne af under navnet Nørrevold, og som har behersket den gamle landevej Ribe—Spandet—Arrild—Løgumkloster og sydpå. Således som borganlægget er, omfatter det begge sider af åens bred. Vest for åen — på Arrild-siden — ligger slotsbanken, men ringvoldene går over åen og har dækket en vindebro, der har ført over på Roost-siden. Ser man på dette anlæg rent arkæologisk, bebyggelses-historisk, vil det synes gådefuldt: broen fører jo ud i nogle engstrækninger, der i middelalderen må have haft mere eller mindre sumpkarakter. Men lokalhistorikeren kan give os forklaringen. Brevet fra 14. maj 1357 fortæller os om de 10 ottinger jord Valdemar Sappi fik i Roost. Gennem en række andre diplomer og gennem de oplysninger, udskiftningsprotokollerne fra 18. årh. giver os, kan vi fastslå, at disse 10 ottinger har svaret til den del af Roost, der senere kaldtes »Roost Nørreby«; og vi forstår da, at disse jorder har Valdemar Sappi benyttet til borgens ladegård — *den* er det, broen har ført over til.

I slutningen af 1350'erne sad da på den store grundmurede og velbefæstede borg, som »æ Nørrevold« dengang har været, den kongelige lensmand Valdemar Sappi, mens den voldsværmede borg, der lå lidt sydligere på åens anden bred, ejedes af en lille dreng, Johannes Limbek, under formynderskab af hans mægtige frænder.

Forholdet mellem Valdemar Sappi og disse, der må formodes at have været fredeligt, da handlen i 1357 sluttedes, blev snart spændt. Sappi'erne blev Limbek'erne og Munk'erne for mægtige. 1359 gjorde kongen Valdemar Sappi til statholder over friserne med residens i Tønder, og diplomerne fra denne tid viser, hvorledes hans broder *Erik Rind* anlagde den ene befæstede borg efter den anden på Vesterhavs-øerne — hvad der iøvrigt blev grundlaget for de danskes magt og herredømme over ø-friserne. 1364 blev Valdemar Sappi endvidere kongens lensmand på Riberhus. Han er nu Vestslesvigs mægtigste mand. Limbek'erne med deres forlening af Visby sogn og Trøjborg er ganske slået ud. Men i de hidsige kampe i slutningen af tres'erne mellem kongens mænd og det hertugelige parti — hvor diplomerne kan fortælle om, at hertugen og hans mænd formelig belejrede de kongelige borge — skifter forholdet. Brevene fra anden halvdel af dette tiår er en række beretninger om Sappi'ernes fald.

Som bekendt dannedes 1367—68 Hansestædernes og det slesvig-jydske forbund mod Valdemar Atterdag. Brevene viser os Limbek'erne og Munk'erne som medlemmer af forbundet. Sappi'erne stod udenfor; om grunden var, at Sappi'erne bevarede troskaben mod kongen, eller om forbundsmændene ikke vilde have dem med, derom meldes intet. Men om følgerne for nederlagets mænd, er hvert brev fra disse år et vidnesbyrd. I et diplom fra 6. juli 1368 pantsætter Limbek'erne Ribetolden. Valdemar Sappi er da forsvundet fra Riberhus, Klaus Limbek er blevet hertugens lensmand her. I samtidige diplomer råder Limbek'erne over borge på de frisiske Vesterhavs-øer. Valdemar Sappi's før så mægtige broder, Erik Rind, er forsvundet.

I et brev fra december 1368 ser vi hertugen bortforlene Vodder

sgn, der havde hørt til Valdemar Sappi's len, mens resten af lenet nu styres fra Trøjborg, Johs. den yngres hovedsæde¹⁾).

Vi behøver ikke diplomer til at fortælle, at Valdemar Sappi ikke godvillig har trukket sig tilbage fra sin borg: en endnu bevaret skanse nogle hundrede meter fra Nørrevold viser, at borgen er blevet belejret. Brandresterne på selve voldstedet viser, at den er blevet ødelagt ved brand. Brandrester på Søndervold — som den lille Johannes Munk ejede — viser, at også den er ødelagt ved brand. Er dette sket i de hidsige stridigheder mellem Sappi'erne på den ene side og Limbek'erne med Munk'erne på den anden side? Intet diplom fortæller derom. Men Johannes Munk er forsvundet fra diplomerne samtidig med Valdemar Sappi. Og så meget tør man sige, at hin tids borgherrer de lever i diplomerne — som deltagere i jordtransaktioner eller som vidner dertil — så længe de er i live. Det er derfor næppe for dristigt at slutte, at som Valdemar Sappi er blevet fordrevet fra sin borg og vel dræbt i kampen, siden han helt forsvinder efter at Limbek'erne har overtaget hans ejendom, således har den lille borgherre på Søndervold måttet lade sit liv for fjendehånd.

Videre kan vi ikke komme ved hjælp af de gamle breve; vi har ikke samtidige beretninger, der med tommestore overskrifter skildrer de dramatiske begivenheder, som har fundet sted. Først en 3—4 hundrede år senere nedskrives lokaltraditionen om, hvordan herremændene på de to borge ødelagde hinanden. Men det turde ikke være uden holdepunkter i de kilder, der er samtidige med begivenhederne, om man formodede, at denne tradition dækkede over det forhold, at kong Valdemar Atterdags lensmand Valdemar Sappi på »æ Nørrevold«, da kampen mellem det kongelige og det hertugelige parti i 1367—68 brød ud i lys lue, af

1) Tillige får vi af et brev af 24. Juni 1400 oplysning om, at Valdemar Sappis lensbrev af 1351, der bl. a. omfattede Arrild sogn, *aldrig blev indløst*. Brevet er nemlig et forlig mellem Valdemar Sappis barnebarn Jon Jonsen Little og Henneke Limbek d. yngre, ved hvilket Sappis arvinger frafalder det krav, som de har paa Limbek'erne, fordi pantebrevet »ny werlde løset wart, ok nen qwyte bref uppe geuen is«, d. v. s. »aldrig blev indløst og ingen kvittering nogensinde givet«.

frygt for overfald på sin borg vilde komme fjenden i forkøbet og derfor havde erobret og ødelagt den sydlige naboborg »æ Søndervold«, der tilhørte drengen Johs. Svendsen Munk under formynderskab af hans moder Helene Limbek og hans fædrene frænder Munk'erne. Vi tør da gætte videre, at de Munk'ers og Limbek'ers hævn ikke har ladet vente længe på sig, — om den end ikke er blevet udført i selv samme nat, sådan som de gamle i Roost fortæller.

III.

Det her givne eksempel, som magister Christensen, der har fremdraget stoffet, vil give en dokumenteret redegørelse for i Sønderjydske Aarbøger, vil formentlig have vist Dem, hvilken rig kilde diplomerne kan være for den, der vil følge sin egn's historie tilbage i tiderne.

Exemplet er ét blandt mange. Det har kun givet en illustration til diplomernes værdi på et enkelt punkt — slægternes historie. At give eksempler for andre punkters vedkommende vil tiden forbyde.

Jeg må nøjes med at nævne, at det uvurderlige brevstof foruden dets personalhistoriske betydning gemmer en skat af oplysninger om de forskellige egn's *retslige* og *økonomiske* forhold, at vi gennem diplomerne ser godsernes opståen, ser hvorledes herremændenes og gejstlighedens politik går ud på at skaffe sig store sammenhængende komplekser ved at fortrænge selvejerbønderne; vi ser, hvorledes landskabslovenes bestemmelse om, at sær-ret til jord kun kan erhverves ved, at jorden fra gammel tid er indhegnet og indgrøftet, omgås ved kongelige privilegier; vi møder i brevene hyppigt den store klasse af jorddykere, der i landskabslovene kaldes for *landboere*, og hvis kendetegn er, at de har jord i fæste af en eller anden grundejer: herremand, kloster, kapitel eller kongemagt, men som ellers er økonomisk selvstændige, idet de selv ejer deres bygninger og besætninger. Gennem brevene kan man nu følge den for Danmarks bondestand saa skæbnesvangre økonomiske ekspansion fra grundejernes side, ved hvilken i løbet af det 13. og 14. årh. ikke alene landboerne men ogsaa mange selvejerbønder kom i et økonomisk afhængigheds-

forhold til klostre, kapitler, herremænd o. s. v., hvor både selvejerbonden og landboen endte som fæstebønder, mens herremanden sad som ejer af jorden og driftsmidlerne.

Brevene giver også et godt indblik i klostrenes rigdomme og deres ejendomserhvervelser. Vi ser her de første eksempler på virkelig storgodsdrift — allerede i breve fra det 12. årh. Vi ser endvidere den fromme foranstaltning, ved hvilken klostrene erhverver sig en mængde gods over hele landet ved gode mænds og kvinders sjælegave mod at klostret som modydelse læser sjælemesse over de afdøde og giver dem et smukt gravsted. Ikke mindst giver brevene et klart indblik i klostrenes kloge men haandfaste lånepolitik, ved hvilken man uden hensyn til øjeblikkelig økonomisk vinding skaffer sig løfte om store testamentariske gaver. Klostret kan dog også forregne sig. Et lille eksempel skal nævnes: Sorø kloster erhvervede i slutningen af 14. årh. af Peder Henriksen af Søtofte som vederlag for gravsted og sjælemesse en gård i Malmø. Til gengæld overlod klostret hr. Peder et fæstekomplex, betydeligt større end den gård, han havde afstået; og dettes goder skulde han nyde frit til sin dødedag. Således havde han det da såre godt på jorden, samtidig med at han ved sin fromme gave havde sikret sig en livsalig evighed. Men i *Sorø gavebog*, hvor klostrets breve senere er registrerede, har registrator tilføjet — man kan ligefrem høre hans suk — »han levede derefter i over 37 år«!

IV.

Jeg har hele tiden talt om, hvilken betydning oversættelsen af diplomerne kunde have for lokalhistorikeren. Ikke mindre er imidlertid den betydning, lokalhistorikeren kan få for diplomatariet ved at øge dets historiske og videnskabelige brugbarhed. De 5000—6000 breve, vi udgiver, får jo først deres betydning, i det øjeblik de benyttes. Så længe de står unyttede i værket, har de ikke så megen værd som det stykke papir, de er trykt på. Det gælder derfor om at gøre brevet til levende vidnesbyrd om landets historie. Lad mig vende tilbage til den lille historie fra Roost. Brevet om hr. Jakob havde været udgivet før; det var til vor

udgave blevet afskrevet, gennemset, kommenteret; ialt har det vel nok på den måde været grundig gennemlæst af en halv snes professorer og magistre. Men først da det kom i hænde på en mand, der i brevet fandt sin hjemegns navne, blev ordene til liv. Der kan slet ikke være tvivl om, at hele den vældige, den uudtømmelige skat, som de danske middelalderbreve gemmer, at den kun vil kunne løftes, hvis de historisk interesserede mænd og kvinder i *Danmarks forskellige egne* vil tage deres tag med. *Rigshistorikeren* vil simpelt hen slet ikke opdage den virkelige værdi af lokalbrevet. For ham bliver det en ener i den almindelige udvikling. Her — om noget steds — gælder Grundtvigs ord: »den har aldrig levet, som klog i det er blevet, han først ej havde kær«. — Kan man få de mennesker, der med kærlighedens stærke bånd er knyttet til deres fædrene egn, til at studere denne egns historie, og kan man give dem dokumenterne i hænde hertil og vejledning til at bruge dem, så vil der blive en glanstid over den stedlige danske historieforskning, og da — men også først da — vil samlingen af *Danmarks middelalderbreve* komme til deres fulde ret. Det er det, jeg mener, vi skal hjælpe hinanden med at gøre til virkelighed.

LITTERATUR OM ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1933.

Kredslæge J. S. Møller afsluttede i 1933 sit store og ypperlige Værk: *Fester og Højtider* med Udsendelsen af II. Bind 2. Levering (P. Haase & Søn. 300 S. Ill.), hvori *Julen* er behandlet. Først er her fremlagt i en velordnet Gengivelse med Hensyn tagen til alle Varianter det omfattende Folkemindemateriale, der findes fra *Holbæk Amt* vedrørende Årets største Fest. Derefter følger det stort anlagte og detailrige *Tydningsarbejde*. Hver Enkelthed i Stoffet bliver forklaret ud fra moderne videnskabelige Principper samtidig med, at der gives almindelige Oplysninger om Julefestens Oprindelse og Udbredelse. J. S. Møller er i Besiddelse af stor folkloristisk og kulturhistorisk Viden, har betydelige Evner for folkelig Fremstilling af vanskelige Spørgsmål og har en sikker og fornuftig Måde at behandle Problemerne på. I

det store og hele er der kun godt at sige om »Fester og Højtider«, der er en Ære for den Kallundborg Kredslæge og en Pryd for dansk Forskning. I videnskabelig Henseende er Møllers »Jul« et stort Fremskridt fra *Feilbergs* skelsættende Værk. Nu må det jo også retfærdigvis indrømmes, at der er fremkommet mange Arbejder om Emnet i Tiden mellem 1904 og 1930. Tænk blot på Værker af *H. Celandier*, *Martin P:n Nilsson* og nu sidst af *Nils Lid*, hvis dygtige og originale Undersøgelser i Bogen: *Jole-sveinar og Grøderikdomsgudar* (Skrifter utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-filos. Klasse 1932, Nr. 5. [1933], 173 S.), det er mig en særlig Glæde at gøre danske Læsere opmærksom på. Dr. Lid inddrager også dansk Stof i sine inciterende Studier. Også *H. Grüner Nielsen* har ydet et såre værdifuldt Bidrag til Oplysning om Julen og dens Festsikke i den store Afhandling: *Julestuer og Julestuelege* (Sprog og Kultur 1933, 1—64). Det er Julestuerne og Julestuelegene i Danmark på Holbergs Tid belyst gennem samtidig Litteratur og Nutidsoverlevering, der er Genstand for Grüner Nielsens metodisk sikre Undersøgelse.

Beslægtet med Julelegestudierne er de Bidrag, *H. Grüner Nielsen* har skrevet i Bindet: *Idræt og Leg, Dans* (Nordisk Kultur XXIV, Schultz Forlag 1933. III. 300 S.), hvor han kort og instruktivt har behandlet Emner som Dans i Danmark, på Færøerne og i Norge, ligesom han sammen med Dr. *Sigfús Blöndal* har fuldført og udgivet *S. Tvermose Thyregods* Afhandling om *Sanglege* i det nævnte Bind af Nordisk Kultur. Også Idrætshistorikeren *Frederik Knudsen* (død 18. Jan. 1934) og hans store Virksomhed med vore Idrætslege har *H. Grüner Nielsen* skrevet om (Danske Folkemaal 1934, 33—49), idet han — foruden at give en smuk Biografi af den sympatiske og vindende Lærde — meddeler en Bibliografi over alle Knudsens Arbejder, samt giver en praktisk ordnet Oversigt (nærmest et Slags Register) over Indholdet af det omfattende Stof, Fr. Kn. i Årenes Løb havde fået samlet om Idrætslege. Det lykkedes Fr. Knudsen i 1933 at få udsendt i Bogform en Række af sine bedste Afhandlinger under Titlen: *Træk af Boldspillet Historie* (Gyldendal. III. 151 S.), — en sidste Hilsen fra en Forsker, hvis Minde stedse vil leve i mange Venners Erindring.

I Forbindelse med større Undersøgelser om Fester og Lege kan passende nævnes *Johs. E. Tang Kristensens* Bidrag: *Danske Bindebreve* (Sprog og Kultur 1933, 129—197). Bindebrevene bør der naturligvis også skrives et Arbejde om, og det Tang Kristensen jun. har leveret, tør sikkert betegnes som udtømmende. Man

træffer her i en praktisk Opstilling Kilderegister, kronologisk Fortegnelse over ialt 216 danske Bindebreve, Beskrivelser af de forskellige Slags Breve, Typer og Motiver. Oplysende for Genren er de talrige Tekstprøver, man præsenteres for.

Vender vi os nu til *Sagn og Tro*, da er dér også et og andet at nævne. Således udkom i 1933: *Danmarks Kæmpesten* af undertegnede (Danmarks Folkeminder Nr. 39. III. 452 S.), hvori findes omtalt Sten, hvortil var knyttet Folkeoverlevering, fra hele Landet (samt Sydslesvig og Færøerne). Bogen har en Mangfoldighed af Henvisninger til udenlandsk Litteratur. Ved en noget hårdhændet, men praktisk topografisk-statistisk Metode er det forsøgt at få Hold i Stoffet, der bliver rubriceret og analyseret i en Række indledende Afsnit. Foruden et stort, ordnet folkløristisk Materiale, der forhen forelå meget spredt og utilgængeligt, bringes i Stenbogen en Del nye videnskabelige Resultater, fremgaaede af et flereårigt Studium af Sagdannelse og primitiv Naturdyrkelse. Bogen vil med sine over 5000 Henvisninger forhaabentlig vise sig at være en nyttig Opslagsbog. — Om den Spådom om Verdens Undergang, der er stedfæstet til *Ulstrup-Runestenen*, har jeg meddelt noget nyt i Jyske Samlinger 5. Rk. I, 227—33. Og *Chr. Nielsen har* (Vendss. Årb. 1933, 132 ff.) skrevet et smukt lille Stykke om Stenen *Den store Gråko* på *Skrolleshede* i Vendsyssel.

Det må ikke glemmes her, hvor Talen har været om et Arbejde, hvori udenlandsk Stof er anført, at *L. L. Hammerich* i sin Middelalderstudie: *Munken og Fuglen* (Universitetets Festskrift 1933, 77 S.) på Grundlag af et stort Litteraturkendskab undersøger Motivet om Munken, der ved at høre en lille Fugls udfulde Sang glemte Tiden og vendte tilbage til Menneskenes Verden, efter at der var gået 300 År — som én Dag. Professor Hammerich har ved sine Studier i Visionslitteraturen fremdraget mange Enkeltheder af folkløristisk og religionshistorisk Art. Det lærde Arbejde er forsynet med en udførlig Litteraturliste, hvori man dog savner Henvisning til *Knut Liestøls* Udgave af *Moltke Moes* Samlede Skrifter III og til *H. F. Feilbergs* Afhandling: *Paradisminder og Paradishåb* (i Poul Bjerges Årbog 1900).

Heller ikke må lades uomtalt, at *Jan de Vries* i et stort på Engelsk skrevet Værk: *The Problem of Loki* (F. F. Communications Nr. 110, Helsinki 1933, 306 S.) har behandlet alle Spørgsmål, der er knyttet til den listige og træske *Loke*. Jan de Vries gennemgår enhver tidligere Anskuelse vedrørende Emnet, refererer alle de gammelnordiske Myter om *Loke* og meddeler filologiske o. a. Tolkninger af Detaillerne. Ligeledes undersøges Nu-

tidstraditionen om Loke, om hvem der jo trindt om i de nordiske Lande findes ejendommelige Overleveringer. Jan de Vries når til det Resultat, at den gamle Gud besad en Dobbeltkarakter; han var både en Kulturheros og en snedig Person. I det på nye Synspunkter rige Værk træffer man ofte *Axel Olriks* og *Evald Tang Kristensens* Navne nævnt.

En Undersøgelse af en hel anden Art end de ovennævnte er *Hans Ellekildes* Arbejde: *Højby Sogns Folkesagn*, der er Hovedafsnittet i hans Bog: *Foreningen Danmarks Folkeminder igennem 25 Aar* (DFm. Nr. 40. 1933. Ill. 183 S.). Arkivar Ellekilde gennemgår uhyre grundigt det store nordvestsjællandske Sogns mange Sagn, der er knyttet til Bakker og Dale, Søer og Vandløb, hellige Kilder, Stene, Træer, Oldtidsminder, Kapeller, Kirker, Præster o. m. m. En særlig omhyggelig og sindrig Undersøgelse bliver Sagnet om Hr. Ebbes Døtre — stedfæstet til Kirken — til Del. Redegørelsen for Højby Sogns Sagn er en smuk Prøve på, hvorledes et Sogns Sagn bør udgives og kommenteres. Og som et sådant Paradigma har Hr. Ellekildes Arbejde sin store Betydning. Det skal nok sætte sine Spor. I sin Afhandling: *Jens Glob den hårde*, der i Hvidbjærg Kirke i Thy 29. August 1260 dræbte Biskop Oluf af Børglum, viser Ellekilde, hvorledes en Sagnrebus kan løses (Thisted Årbog 1933, 345 ff.).

Kr. Nyrop, der jo har skrevet mange folkloristiske Undersøgelser, arbejdede i sine sidste Leveår jævnlig med Udforskningen af Legenden om den unge Mand, der afgiver et Løfte om at vie den hellige Jomfru sit Liv. Da han alligevel gifter sig, griber Madonna ind på forskellig Måde. Legendens Vandringer og Omformning følges nu gennem Lande og Tider i det elegante Arbejde: *Den trolovede Statue* (Gyldendal 1933. 158 S.), der indgår som Bind VII i Nyrops Skriftrække: *Fortids Sagn og Sange*. Motivet: den trolovede Statue sammenstilles med Paralleler indenfor Sagndigtningen (jfr. »Venus med Ringen«), og Nyrop henter interessante Sidestykker fra den moderne Litteratur og påviser tilsidst, at Forestillingen om en Forbindelse mellem et Billede og den, det forestiller, lever endnu i vore Dage. I Litteraturfortegnelsen savnes en Henviisning til *H. F. Feilbergs* Arbejde: Et Blad af Afgudsbilledernes Historie (Sjæletro 1914, 165—204). *Gunnar Skov*, der har udgivet Nyrops efterladte Undersøgelse, har også udarbejdet og offentliggjort en *Bibliografi over Kristoffer Nyrops Arbejder* (1932. 30 S.). Man ser i dette meget nyttige Værk, at Nyrops storartede og mangesidige Forfatterskab udgør ikke mindre end 371 Numre, om Folklore og Kulturhistorie Nr. 199—266.

Dr. *Inger M. Boberg* har fortsat sine Studier over *Sagn knyttet til Gravhøje* og meddeler sine Arbejder herom i Amtsårbøger, i 1933 fra *Møn og Falster* (Præstø Årb., L.-F. Årb.). Forhåbentlig bliver hele Landet gennemgået på denne omhyggelige Måde. Grumme underholdende er det at læse Dr. *Gudmund Schüttes* Afhandling om *sallingske Helligdomme* (Skivebogen 1933, 27 ff.). Påny har han formået ved sin Kombinationsevne og sit friske Syn at fremdrage nye Ting om Emnet, som han denne Gang har behandlet »vejhistorisk«. Først har han gjort Rede for Vestsallings våde Helligdomsvej, hvorefter han vandrer ad »Via appia« i Østsalling. En Kritik af nogle Enkeltheder i Schüttes Arbejde har jeg givet i *Sprog og Kultur* 1934, 37 f.

Johannes Tholle har (Vendsysselske Årb. 1933, 57 ff.) offentliggjort en alfabetisk Fortegnelse over vendsysselsk *Flora og Fauna*, hvortil der er knyttet Tro, Sagn, Rim, Skik o. s. v. Med sine talrige Henvisninger er Tholles Afhandling meget brugbar for Forskningen. Det viser sig jo, at talrige Problemer kun kan forklares ud fra et stort Materiale af folkloristisk Art knyttet til den levende Vegetation (jfr. *Nils Lid*).

Om *Helligkilder* har *Aage Sørensen* skrevet en smuk Afhandling i *Fra Randers Amt* 1933, 80 ff. Sørensen har taget sig den nyttige Opgave på ved Folkemindeindsamling at supplere mine Arbejder fra 1925 og 1926 om nævnte Amts hellige Væld. *C. Klitgaard* har i sin på grundige Arkivstudier byggede Undersøgelse: *Lerup Marked* (Vendsyss. Årb. 1933, 39 ff.) meddelt, hvad der vides om dette Markeds Historie og Helligkilden i Fosdalen nær ved den gamle Markedsplads. Der mangler blot en Henvisning til Vendsysselske Årbøger 1926, 228—32, hvor man finder samlet Nutidstraditionen om Kilden og Markedet i Lerup Sogn i Øster Han Herred.

Det er nok ellers i min Bog: *Morsingboer i gamle Dage II* (H. Hansens Bogh., Nykøbing M. 1933. III. 133 S.), den største Samling Folketro og Sagndigtning vedrørende en dansk Egn er fremkommet i det gamle År. I en ordnet Udgivelse med fuldstændigt Henvisningsapparat er sammenstillet, hvad der forefindes fra *Mors* om Varsler, Genfærd, Nedmaning og Dobbeltgængere, Hekseri og kloge Folk, Råd mod Sygdomme, Tro m. v. Bogen skulde give et Indtryk af, hvor mangfoldige og levende gammel Tro og Skik har været at finde på den store Limfjordsø helt til vor Tid.

Achton Friis har med sit statelige og fint udstyrede Værk: *De Jydters Land I—II* (Gyldendal 1933. 473 og 308 S.) forøget Litte-

raturen om Jylland med et Arbejde af blivende kulturhistorisk Værd. En Række jyske Egenes Natur er her skildret af en Kunstner, der ofte evner at udtrykke sig så betagende, at Læserne umiddelbart bliver henført til de Steder, der er Genstand for hans egen Henrykkelse. De Naturskildringer, Friis meddeler, suppleres fortræffeligt ikke alene af *Johannes Larsens* Tegninger, men også af de mange herlige Fotografier af Landskaber, Oldtidsminder, Bygninger o. s. fr., som Forfatteren med fin kunstnerisk Sans og med Øje for særlige kulturhistoriske Detailler har ladet ledsage sin Tekst. Heller ikke må glemmes hans værdifulde Tegninger af karakteristiske Folketyper og Almuegenstande. Til de naturbeskrivende og topografiske Oplysninger knytter Achton Friis med stort Snille en Række fængslende historiske og folkloristiske Enkeltheder, som man i hans Gengivelser læser med ublandet Fornøjelse. Et godt Kendskab til den foreliggende Litteratur om Halvøen udgør Grundlaget for en Række af de anvendte historiske o. a. Redegørelser. Det nye i Værkets Tekst er en hel Række Optegnelser og Iagttagelser fra Folkelivet, Friis har gjort på sine Rejser. Han fortæller fortrinlige Ting om gammel Sæd og Skik, Folketro, Sagn, Folkevid, gamle Bygninger og Redskaber, Strandinger, Natmandsfolk, Kartoffeltyskere o. s. v. Af særlig værdifulde Oplysninger i Værket, hvori findes enkelte Ukorrektheder¹⁾, kan f. Eks. nævnes Redegørelsen for Marskgårdene, deres Bygningsanlæg på Højder i Engene (II, 14 ff.), de antropologiske Oplysninger om Dejbjærg Rakkere (II, 87) og Oplysningerne vedrørende Indre-Mission i Harboøreengen (II, 131 ff.). Et andet værdifuldt Værk fra den jyske Halvø finder vi i det af *Gunnar Knudsen* og *Knud Kretzschmer* udgivne historisk-topografiske Arbejde: *Sydsløvig I*, der imidlertid allerede er omtalt i Fortid og Nutid X (1934 I), 200, hvorfor man ikke her skal komme nærmere ind på det, men for et Øjeblik forlade Jylland og tage over til det venlige Nordsjælland, hvor den flittige *Anders Uhrskov* i Anledning af sit 25-Års Forfatterjubilæum 4. Novbr. 1933 udsendte sin 29. Bog: *Kulsvierbogen* (Gyldendal, 176 S.), der på den smukkeste Måde føjer sig ind i Rækken af den store nordsjællandske Litteratur, der bærer Uhrskovs Navn. I *Kulsvierbogen* findes en Del Skildringer på nordsjællandsk Folkemål, indeholdende Beretninger om mange forskellige Forhold fra ældre Tider. Vi hører om Dagliglivet i Gård og på Mark, om Hyrdedrengenes Arbejde, Fiskerliv, Skovarbejde, Krybskytter, stærke Mænd, Skolegang, Høstarbejde, Bryllupsgilder, Ordsprog

1) Jfr. Sprog og Kultur 1934, 33 f.

og meget andet. Alle Bidragene er prægtigt fortalte på uforfalsket sjællandsk. Kulsvierbogen er aldeles dejlig udstyret; den er prydet med en hel Række af *J. Th. Lundbyes* Tegninger fra Nordsjælland fra 1840'erne. De danner den kønnest tænkelige Baggrund for de værdifulde Folkelivsbilleder, Uhrskov har fremdraget i sin Jubilæumsbog.

Om *Frilandsmuseet* har *H. Zangenberg* skrevet en nyttig og instruktiv Bog: *Frilandsmuseet ved Lyngby* (1933. 76 S.), hvori gives en kortfattet Skildring af hver eneste af Museets Bygninger. *Hakon Spliid* har med sine talrige Illustrationer gjort Bogen særdeles værdifuld.

Angående Skildringer af Folkelivet er endnu nogle Ting at omtale. Således har *Kresten H. Lidegaard* i sin livfulde Bog: *Af Abrahamssønnernes Saga* (Nyt nordisk Forlag 1933, 144 S.) fortalt om Natmandsfolk i Estvad-Rønhjærg Egnen. Udfra særlig gode Forbindelser er det lykkedes Pastor Lidegaard at fremdrage en Række lærerige og fornøjelige Træk om »vore Folk«. Som en Fordel ved denne Natmandsskildring kan nævnes, at L. har kendt den *sidste* Tater, *Stærke Hans*, der døde i 1934 i sit Hus oppe i Heden Sydvest for Rønhjærg. Bogen er et godt Supplement til H. P. Hansens grundlæggende Arbejder.

N. M. Kromann, der igennem mange År har samlet Stof til *Fanøs Historie*, har nu begyndt Udsendelsen af sit særdeles store Værk om denne Ø's Historie, der behandles i alle Afskygninger (Eget Forlag, Eshjærg. I, 472 S. II, 480 S.). I det illustrerede Værk, der bliver paa mindst 3 Bind, findes talrige Oplysninger om Landbrug, Erhverv, Byhyrder, Fårevogtere, Engvogtere og Natvægtere, fremdeles Smuglerhistorier, Råd mod Sygdomme, Efterretninger om kloge Mænd og Koner, Bartskeerere, Sagn m. m. — Fra *Refs* Herred hidrører de *Skildringer fra Folkelivet i Sydthy i 1860—70'erne*, som jeg har udgivet på Grundlag af *Anders Andersens* Optegnelser (Forlag: A. Andersens Enke, Søften pr. Hinnerup, 1933). Andersen, der døde 11. September 1933, fortæller underholdende om Fiskerliv, Bygninger, Leve-måde, Handelsfolk, Julegilde m. v. Bogens bedste Afsnit er Skildringen af et stort Bryllup, der holdtes i Fortællerens Barndom i Refs. — I den af *Thøger Jensen* og *N. P. Østergaard* redigerede Slægtsårbog for *Adslev-Slægten* (Forlag, Brabrand) har førstnævnte i Årbogen 1933 offentliggjort sine velskrevne Erindringer (ill.) fra sit Barndomshjem i Landsbyen *Gram* Øst for Skanderborg. Vi hører her om Dagligliv, Bygninger, Føde og Klæder, Højtider, Fester, Folkeoplysning o. s. fr. Tiden er 1840—60'erne. Fra omtrent samme Tidsrum stammer de ret udførlige og for-

trinlige Oplysninger, *Sigurd Elkjær* har udgivet i Århus Årb. 1933, 23—46) om Folkelivet i *Dørup* ved Mossø. Bl. a. hører vi om Mestertyvene Kylling-Søren og Jens Knov.

Om Sædvaneret og Bylavsforhold i Landsbyerne i den Tid, man endnu ikke helt havde afskaffet Oldermænd og Byhyrder, Bysmed og Natvægter, Bytyr, Fællesskabsgilder o. lgn., gives der ved undertegnede Oplysninger fra *Århus*, *Randers* og *Ålborg* Amter i de nævnte Amters historiske Årbøger 1933. I disse Bidrag findes indledningsvis Oplysninger om og Optegnelser fra *Landsbylovene*. Af disse lærerige kulturhistoriske Dokumenter blev i 1933 udgivet *Tandrup* og *Kirkeby's* Videbrev fra 1729 ved *Jens Hedegaard Christensen* (Jyske Samlinger 5. Rk. I, 424—31). Fra *Holmsland* er der overleveret flere Vider og Vedtægter samt nogle Arkivalier (fra 1770—80'erne), der på forskellig Vis vedrører gammel stedlig Sædvaneret (Hyrder, Engvogtning, Markfred, Høstet, Tiggeri). Disse Papirers Indhold har jeg gjort Rede for i Hardsyssels Årb. 1933, 109 ff. — Med megen Interesse tilegner man sig Dr. *Niels Nielsens* Undersøgelse om *Jordfællesskabet på Skallingen* (Geografisk Tidsskrift 1933). Under sine naturhistoriske Studier af den sandede Halvø fik Dr. Nielsen Lejlighed til grundig at blive kendt med, hvorledes Lodsejerne her har fordelt Klitter og Strand, og han har da til sine botaniske og geologiske Undersøgelser også kunnet føje en agrarhistorisk.

Der kunde være god Grund til at omtale en Række ikke så store Årbogsbidrag og Afhandlinger i Fynsk Hjemstavn, Sønderjydsk Maanedsskrift, Danske Folkemaal, Danske Studier, Sprog og Kultur m. fl. Steder vedrørende Kultur og Folkeminder (af *Christine Reimer*, *H. C. Frydendahl*, *Erh. Qvistgaard*, *Laurits Suhr*, *H. P. Hansen*, *Aage Sørensen*, *Anders Bjerrum*, *H. P. H. Novrup*, *S. Alkær sig*, *Svend Jespersen*, *Johannes Vejlag*, *A. F. Schmidt* m. fl.), men Pladshensyn forbyder en nærmere Redegørelse for disse mindre Arbejder.

※

Til sidst skal så meddeles, hvad der i 1933 fremkom til Oplysning om *Folkemindeindsamlingens Historie*. Det største Bidrag er her givet af *Hans Ellekilde*, der i vor Folkemindeforening »Danmarks Folkeminder's« Publikation Nr. 40 har skrevet en udførlig og virkelig interessant Fremstilling af Foreningens første 25 År. Det er slet ikke lidt, DFm. har udrettet i dette Tidsrum. Hr. Ellekildes Arbejde er nydeligt illustreret. I min Bog: *Jeppe Aakjær* (Eget Forlag 1933) er givet ret udførlige Oplysninger om Jeppe Aakjær's Arbejde med Indsamling af Folkeminder og om

hans Udnyttelse af Folkeoverlevering i sin Digtning. Om Lokalhistorikeren *Jens Kierckeby*, der har indsamlet forskelligt folkloristisk Materiale, er der skrevet udførligt i *Fra Ribe Amt* 1933, 256 ff. I *Sorø Årb.* 1933, 20 ff. er skrevet om *Ingemanns* og *Anton Nielsens* Arbejde med Folkets Minder, medens *Morten Rosenkjer* fra Kjøng og hans Folkemindeindsamling er omtalt i *Fynsk Hjemstavn* 1933, 166 ff.

Endelig skal nævnes, at Dr. *Axel Dam* i 1933 udgav i 2den og udvidet Udgave sin Fader *Ph. R. Dams* gamle, berømte Værk: *Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm*. Den gode Bog indeholder Skildringer af næsten alle Forhold angående bornholmsk Folkeliv, Bondearbejde, Tro, Sagn m. v. Og at *Th. Døssing* og *M. Philipsen* har forestået en ny Udgave af *J. M. Thieles* navnkundige Bog: *Danske Folkesagn* (Gyldendal 1933. 206 S.). I Nyudgaven er udeladt enkelte af Thieles Optegnelser, medens der til Gengæld er inddraget Stof i Sagnbogen fra *Jens Kamp*, *E. Tang Kristensen* og *Dansk Folkemindesamling*. Det var ønskeligt, om den nye Thieleudgave, der er afpasset efter vor Tids Tarv, måtte blive læst i Borg og Hytte.

⋆

Sønderjyske Stednavne. Siden sidst (se F. & N. X 1—2 1933, 108) er af Standardværket: *Sønderjyske Stednavne* (Gads Forlag) udkommet 5. Levering, hvori Bind III: *Tønder Amt* med Dele af *Ribe Amt* er afsluttet (S. 641—672); og Gennemgangen af *Åbenrå Amt* er påbegyndt (S. 1—112), altså Optakten til Bind IV. I 5. Levering er behandlet Sognene: *Burkal*, *Tinglev*, *Åbenrå Købstad*, *Bedsted*, *Hellevad*, *Egvad* samt Begyndelsen af det navnerige *Øster-Løgum Sogn*. Endvidere indeholder det store Hefte et Forord, der interessant giver Oplysninger om Planen for hele det omfangsrige Værk, Arbejdsfordelingen m. v. Det er med Spænding, man modtager enhver ny Publikation af Stednavneudvalgets udmærkede Skriftrække; thi man får deri Videnskabens sidste Ord om alle de vanskelige Stednavne, som mange har spekuleret over den sproglige Betydning af. Ligeledes glæder man sig over Fremlægningen af det righoldige Marknavnestof, der ofte indeholder fortræffelige Oplysninger af Betydning for Historikere og Mytologer. Man havde ventet i Artiklerne om *Åbenrås* Stednavne at have set i det mindste en Henvisning til *Vilh. Marstrands* originale Værk »*Aabenraa*« (1933). Måske der også burde have været en Henvisning ved Artiklen *Olmersdiget* (S. 659) til *Saml. t. j. Hist. og Top.* 4. Rk. IV Bd. 1925, 448—50; thi dér er for første Gang fremsat Tolkningen »den gamle Vold«

(»Oldemoder«: Udtryk for at Volden er bleven anset for ældgammel). Iøvrigt kan man på det varmeste anbefale Sønderjyske Stednavne til enhver Lokal- og Kulturhistoriker.

August F. Schmidt.

OM KIRKEBOGSREGISTRATURER.

Danmark er kommet bagefter sine Naboer med Udgivelsen af Kirkebogsregistraturer, men det har ogsaa sine Fordele, man kan bruge hvad der er godt og undgaa hvad der er daarligt hos Forgængerne.

Allerede 1915 udgav det norske Riksarkivet ved S. H. Finne-Grønn »Fortegnelse over Kirkebøger i Stiftsarkiverne i Kristiania«. Den omfatter Kristiania, Hamar og Kristianssand Stifter. Sognene er opførte i een alfabetisk Række, og Kirkebøgerne registrerede saaledes, at hvert Bind er registreret med Opgivelse af Indholdet, ogsaa medtagende, hvad der ikke er egentlige Ministerialier. Endvidere er meddelt, hvilke Kirkebøger, der endnu findes hos Præsten og Klokkeren. Her er der aabenbart gjort for meget ud af Sagen: at vide, hvad hvert enkelt Bind af Kirkebøgerne indeholder, har kun Interesse for Arkivet, og det har jo sin Seddelregistratur; Benytterne, d. v. s. Genealogerne, ønsker kun at vide, hvilke Ministerialier der findes optegnede, for hvilke Aar i hvert Sogn; og at Præst og Degn maa sidde inde med Kirkebøgerne fra det Tidspunkt, hvor Arkivets Række holder op og til den Dag i Dag, kan man slutte sig til.

I 1916 udkom »Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i Landsarkivet i Lund«, redigeret af daværende Landsarkivar Lauritz Weibull. Værket falder i to Afdelinger: I. Ecclesiastika arkivalier« paa 86 Sider, og II. »Mantalslängder, mantalsuppgifter, bouppteckningar, borgarematrklar« paa 6 Sider.

I første Afdeling findes Fortegnelse over, hvad der findes i Præstearkiverne af Optegnelser om Fødsel, Vielse og Død; men ogsaa meget andet, som Brudkronelängder, d. v. s. Lister over Afgifter, betalte for Laan af Kirkens Brudekrone, Til- og Fraflytningslister, Klokringningslängder, d. v. s. Lister over Penge betalte for Klokkeringning ved Begravelser. Sognene er opførte i een alfabetisk Orden og omfatter Skaane, Halland og Blekinge. Fordelingen af Kirkebogsstoffet inden for de enkelte Bind er her ikke noteret.

I 1923 tryktes i Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 2. Reihe 7. Band: »Die Pastoratarchive

in Schleswig-Holstein von Wilh. Jensen, Hauptpastor in St. Margarethen, und Dr. phil. Heinr. Kochendörffer, Staatsarchivar in Kiel«. Denne Kirkebogsfortegnelse er praktisk og let overskuelig, den giver kun Begyndelsesaarstallene for de forskellige Ministerialier med Angivelse af de vigtigste Lakuner i Rækkerne; men forøvrigt er den noget mangelfuld og unøjagtig. Skylden kan ikke tillægges de to Forfattere, men skriver sig fra, at de, da Kirkebøgerne ikke var indsamlede til et Arkiv, maatte bygge deres Arbejde paa Indberetninger fra Sognene, og Præsterne har ikke magtet den Opgave at give en nøjagtig Fortegnelse over, hvad de sad inde med af Arkivalier. For over en halv Snes af de nu til Danmark hørende Sogne gaar Kirkebøgerne i Følge den nu udkomne danske Registratur meget længere tilbage end angivet i den tyske Registratur; og flere andre Unøjagtigheder viser sig.

I Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte 1909 findes en »Übersicht über das Eckernförder Kirchenarchiv« af Willers Jessen. Heri træffer man paa en delvis københavnsk Kirkebog: Ministerialbog for det Kgl. Christians Pleyehuus 1768—1813. Dette Plejehus var en Stiftelse for gamle Mennesker og Børn af Militærstanden; det blev stiftet 1765 med Navnet Frederiks Plejehus, men traadte først i Virksomhed i Christian VII's Tid, hvorfor det fik Navneforandring; det havde først til Huse i Store Kongensgade i København, men flyttedes senere til Sølvgadens Kaserne og endelig 1785 til Eckernförde.

Endelig i Slutningen af 1933 udkom da den længe forberedte og længselsfuldt ventede danske Registratur »Danmarks Kirkebøger, en Oversigt over deres væsentligste Indhold indtil 1891 ved S. Nygård«, udgivet af Rigsarkivet som femte Bind af Vejledende Arkivregistraturer. Medens den norske og den svenske Registratur kun omfatter en Del af de to Lande, har Danmark nu faaet et Forspring, idet den danske Registratur omfatter hele Landet, d. v. s. hele det egentlige Danmark; en lille Undtagelse er der nemlig, Færøerne og Grønland er ikke med; skønt de to Landsdele hører under Sjællands Bispestol, vil Kirkebøgerne derfra ikke blive indlemmede i Landsarkivet for Sjælland; det vilde ikke være praktisk at anbringe saa fjærnt liggende Landsdeles ældre Arkivalier i København. Færøernes Kirkebøger vil, naar de er samlede, befinde sig i det nybyggede Færøernes Arkiv i Thorshavn; Grønlands Kirkebøger er samlede i Godhavn for Nordgrønland og i Godthaab for Sydgrønland. Den danske Registratur udmærker sig ogsaa ved, at den for alle Sognenes Vedkommende — med ganske faa Undtagelser — naar til det samme Aar, 1891, da et nyt Kirkebogsskema indførtes.

Registraturen er praktisk ordnet: Sognene opstillede i alfabetisk Række; kun de egentlige Ministeralier: Fødte (Døbte), Konfirmerede, Trolovede, Viede og Døde (Begravede) anføres, med Begyndelses- og Slutningsaar og Angivelse af de vigtigste Lakuner. Desuden noteres de Præstegaardsbrande, som kendes, til Forklaring af nogle af Lakunerne. Hvorledes Stoffet er fordelt i de enkelte Bind af Kirkebøgerne, er naturligvis ikke omtalt.

Bogen er delt i 4 Kapitler efter de 4 Landsarkiver, men hvorfor? Nyttens heraf ses ikke; en Opstilling af alle Sognene i een fortløbende Række for hele Landet vilde have været bekvemmere for Benytterne; af nogen synderlig Betydning er dette dog ikke.

Man savner Oplysning om Soggenes Annekteringer og Omannekteringer; en Anmærkning herom ved hvert Sogn, som har (eller har haft) Anneks eller er (har været) Anneks, vilde være kærkommen. Forholdet vilde i de fleste Tilfælde let kunne oplyses, og Tilføjelsen vilde kun i ringe Grad have forøget Bogens Størrelse. Naturligvis kan man finde Oplysning om dette Forhold andensteds, men det vilde være nemmere, om man havde den i Kirkebogsregistraturen.

En Fortegnelse over Lengnicks Kirkebogsuddrag, som jo er forsynede med alfabetiske Registre, hvad Kirkebøgerne kun yderst sjældent er, vilde naturligvis have været et udmærket Tillæg til Registraturen, men vilde maaske have fyldt lovlige meget, og vilde have grebet forstyrrende ind i Bogens Plan, som man strængt har fulgt. En Oplysning om Existensen af Lengnicks Kirkebogsuddrag i de Tilfælde, hvor de delvis erstatter senere tilintetgjorte Kirkebøger, vilde dog have været meget nyttig, og vilde ikke have forstyrret Planen mere end Oplysningerne om Præstegaardsbrandene.

Nogle Extraktudskrifter af grønlandske Kirkebøger er optaget i Fortegnelsen; hvorfor ikke ogsaa de ligeledes i Landsarkivet for Sjælland beroende Udskrifter, som er forfattet af Pastor Ostermann, og som supplerer de første?

Ortografien af Stednavnene er maadeholdent konservativ, saaledes er bevaret Former som Ledøje, Herlufmagle, Refsnæs o. a. Det er der ikke noget at sige til; dog undrer det noget, endnu at træffe en for en dansk Landsby saa barbarisk klingende Navneform som Kregome.

I sin Helhed er Bogen fortræffelig og meget velkommen for alle Personal- og Lokalhistorikere.

Holger Hansen.

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMS- FORENING.

Aarsmøde i Kolding den 7—8. Juni 1934.

Mødet begyndte Torsdag den 7. Juni, Kl. 5, i »Den hvide Sal« paa Koldinghus, hvor Formanden for Museet, Guldsmed Holger Kyster, bød Velkommen. Ved Navneopraab konstateredes, at følgende Museer havde sendt Repræsentanter: *Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Rønne, Maribo, Odense, Bogense, Svendborg, Faaborg, Hjørring, Try, Thisted, Nykøbing M., Aalborg, Randers, Grenaa, Aarhus, Aarhus Gamle By, Horsens, Fredericia, Ringkøbing, Herning* og *Varde* samt *Nationalmuseets 2. Afd., Folkemuseet, Møntsamlingen, Postmuseet, Tøjhusmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Københavns Bymuseum.*

Til *Dirigent* valgtes *Holck, Maribo.*

Dagsordenens Punkt 1, *Foreningsmeddelelser.* Formanden, Kredslæge *Møller, Kalundborg*, aflagde Beretning om det forløbne Aar, idet han først erindrede om, at Foreningen og Bestyrelsen havde mistet et af sine virksomste Medlemmer, *Johannes Olsen*, der ikke blot havde skabt Museet i Svendborg, men ogsaa, ved først at tale Provinsmuseernes Sag i Dansk historisk Fællesforening, havde givet Stødet til Oprettelsen af Museumsforeningen. Vi vil ære hans Minde!

Af nye Medlemmer er i Aarets Løb indtraadte Antikvarisk Samling i Ribe, Vejle Museum og Museet »Den gamle Gaard« i Faaborg. Umiddelbart ved Mødets Begyndelse er indmeldt Haderslev Amts Museum, der ved en Misforstaaelse ikke forlængst er bleven opført paa Medlemslisten. Medlemstallet er hermed steget til 52, hvoraf 39 er Provinsmuseer.

Bestyrelsen har særligt haft sin Opmærksomhed rettet paa den store Opgave, som ved Aarsmødet ifjor henstod uløst, Arbejdet for Nedsættelsen af en Museumskommission. Ved mundtlige Forespørgsler i Undervisningsministeriet fik man Stadfæstelse paa, at Ministeriet vedblivende er velvilligt stemt overfor Planen, men man fik samtidigt at vide, at Ministeriets Tid og Arbejds-kraft var beslaglagt af mange andre Kommissioner og særligt Teaterkommissionen. 13. November 1933 havde Departementschef Graa en Konference med Tandlæge Friis, Folketingsmand Vangaard og de to københavnske Bestyrelsesmedlemmer, hvorefter Departementschefen anmodede Sekretæren om at meddele en kort Oversigt over Foreningens Ønsker angaaende Kommissio-

nens Opgaver. Disse Ønskemaal formuleredes saa ved skriftlig Forhandling i Bestyrelsen og fremsendtes 11. Januar.

Da Kommissionen til Ordningen af det kgl. Teaters Forhold langt om længe var sluttet, mindede Nationalmuseets Direktør, der ogsaa paa anden Maade har ydet os virksom Bistand, atter i Ministeriet om vor Sag, og da den Gamle By i Aarhus fejrede sin 25-Aars Fest 18. Maj, gav Departementschefen Tilsagn om, at Museumskommissionen skulde blive nedsat i Aarets Løb, og udtalte, at vi nu paa Aarsmødet kunde udpege Foreningens Kommissionsrepræsentanter.

Om Kommissionens Sammensætning tør formodes, at en ministeriel Embedsmand vil blive Førmand, og at der i den desuden vil komme til at sidde Repræsentanter for Rigsdagen samt Nationalmuseets Direktør, de to Tilsynshavende ved Provinsmuseerne og tre Repræsentanter for Museumsforeningen.

I den førnævnte Skrivelse til Departementschefen blev det fremhævet, at der ved Udformningen af fremtidige Regler for Provinsmuseerne bl. a. burde tages Hensyn til følgende Forhold:

De ældre og nyere Typer af kulturhistoriske Museer i Provinsen, dels landsomfattende Specialmuseer, dels lokalt begrænsede Provinsmuseer som Stifts- og Amtsmuseer, Købstadsmuseer, Stationsbymuseer, Landsbymuseer og Hjemstavnskaarde.

Museernes forskelligartede Stilling som selvejende, kommunale eller Museumsforeninger tilhørende Institutioner og med lønnet eller ulønnet Administration.

De forskellige Museumstypers Adgang til at oppebære dels faste aarlige Statsbidrag, dels ekstraordinære Statstilskud.

Adgang for ikke statsunderstøttede Museer til at opnaa Statsanerkendelse.

Krav til Museernes videnskabelige Opgaver: Genstandenets Indsamling, Protokolering, Nummerering og Konservering.

Krav til Museernes folkeopdragende Opgaver: Ordning, Etiketering og almindelig Vejledning for Publikum, særlig med Henblik paa denne Sags Betydning for Skolen (Hjemstavnslære, Historie).

Forholdsregler overfor Museer, som ikke opfylder disse Krav.

Muligheder for at støtte Museer, som arbejder for Løsningen af specielle kulturhistoriske Opgaver, og Museumsledere, der udviser særlig Dygtighed og Initiativ.

Muligheder for i det hele at fremme Provinsmuseernes Virksomhed og skabe et kraftigere Samarbejde mellem disse indbyrdes og med Nationalmuseet.

Paa de enkelte Punkter vilde det føre for vidt at gaa ind, men det skal fremhæves, at der ved Formuleringen er taget Hensyn til de Oplysninger, Ministeriet paa det givne Tidspunkt havde Brug for. Selv om vi meget ønsker flere Penge og forhøjede Bevilgninger, er der ikke fremsat Krav herom.

Hvad Pengene angaar, er der senere end den citerede Skrivelse sket betydningsfulde Ting. I Januar, da Rigsdagen diskuterede Klasselotteriets Forhold, havde Sekretæren en Samtale med Folketingsmand Vanggaard angaaende Muligheden af at skaffe Museerne og i første Række Provinsmuseerne Part i Lotteriøverskuddet. Folketingsmanden lovede at støtte denne Tanke, som ogsaa var fremsat fra Tøjhusmuseets Side. Og da Sagen udviklede sig saa hurtigt, at en Skrivelse til Lotteri-Udvalget (med særlig Fremhævelse af de mægtige Kapitaler, som svenske Museer har modtaget gennem Lotterier) ikke naaede rettidigt frem, viste han sin Interesse og opnaaede Tilsagn om, at der sikres Provinsmuseerne 20,000 Kr. aarligt af Klasselotteriets Overskud til Indkøb af historiske Genstande. Naar denne Sum i et enkelt københavnsk Dagblad er nævnt i Forbindelse med Kunstmuseerne, beror dette paa en Misforstaaelse.

Selvfølgelig kan vi ikke her tage nogensomhelst Bestemmelser om Pengenes Anvendelse; det tilkommer Ministeriet og den vordende Museumskommission. Men der er intet til Hinder for, at vi kan diskutere Problemet og fremføre vore Ønsker, og allerede paa dette forberedende Standpunkt skylder Foreningen Folketingsmand Vanggaard en varm Tak for den betydningsfulde Støtte, han har ydet vor Sag. (Bifald).

Efter Formandens Forslag gik man derefter over til at drøfte Beretningen. *Norn*, Horsens: Indtil Dato er vi kun naaet til Løfter. Efter at vi tidligere saa længe har holdt os tilbage af Hensyn til Nationalmuseet, er Tiden nu inde til at fremsætte vore berettigede Krav. Provinsmuseerne bør have rigelig Repræsentation i Kommissionen, og vor Forening bør søge at faa Indflydelse paa Fordelingen af Lotterimidlerne.

Hansen, Herning: Den største Repræsentation bør tilfalde Provinsen.

Holck, Maribo: Der bør sørges for en passende Fordeling af de eventuelle Mandater.

Klem, Kronborg: Er den ved tidligere Forhandlinger fremsatte Tanke om Rejsekonsulenter bortfaldet?

Formanden: Nej, vi fastholder den stadigt, men Konsulentsagen kan først genoptages under Kommissionsforhandlingerne. Lotterimidlerne er ialfald i første Omgang bestemte til Indkøb. Der kan intet være til Hinder for, at vi her paa Mødet udpeger mindst 5 Repræsentanter.

Klem: Under de kommende Forhandlinger bør de svenske Forhold pointeres meget stærkt; i Sammenligning med den beundringsværdige svenske Ordning er selv Vanggaard meget be-

skeden. Hensynet til Museernes folkeopdragende Betydning bør heller ikke glemmes.

Petersen, Odense: Der bør kunne ydes Hjælp til Fremdragning og Udgravning af Oldsager. Den forhistoriske Arkæologis Opgaver bør ikke forbigaaes.

Ræder, Kolding: Museerne har mange andre Udgifter end Indkøbene; Ordning og Vedligeholdelse kan spille nok saa stor Rolle.

Sekretæren: Efter de foreløbige, underhaanden truffne Aftaler skal Lotterimidlerne bruges til Indkøb, og det er vigtigt at holde fast herved, thi netop til Indkøb vil det blive særligt vanskeligt i disse Tider at opnaa Penge ad andre Veje.

Dirigenten: Indkøb bør gaa i første Række.

Støckel: Tøjhusmuseet har saa kraftigt som muligt henledet Opmærksomheden paa den svenske Ordning af Lotterimidlerne. Et Restoplag af Riksantikvar Curmanns Pjece er bleven fordelt i Lotteriudvalget og Finansudvalget, og forhaabentlig vil det svenske System finde Efterligning til Gavn for alle danske Museer, ikke blot Provinsmuseer. Riksantikvaren fremhæver, at Pengene ikke bør strøs ud i Smaasummer. Provinsen har en rimelig Ret til at se værdifulde Sager ude hos sig selv.

Formanden: I Aarene 1922—31 er der af svenske Lotterimidler bevilget over 10 Millioner Kr. til Museer og Museumsforeninger, deriblandt ogsaa store Summer til Nybygninger. Forhaabentlig kan vi naa langt frem ad denne Vej.

Dirigenten: Valget af Emner til Museumskommissionen foreslaas udsat til Dagsordenens Punkt 5, saaledes at de tilstedeværende kan faa Lejlighed til i Mellemtiden at drøfte Spørgsmaalet.

Sekretæren, *C. A. Jensen*, beklagede, at det endnu ikke var lykkedes ham at tilendebringe Arbejdet paa »Museumsstaten« og gjorde derefter Rede for de i Aarets Løb fortsatte Undersøgelser vedr. *Museernes Forsikringsforhold*. I Henhold til Vedtagelsen paa forrige Aarsmøde (sml. X. S. 115) var der udsendt nye, fyldige Spørgeskemaer, og paa Grundlag af de mange, omend desværre ikke helt fuldtallige Besvarelser, som nu var indkommet, var der udarbejdet en Tabel, som var ophængt i Mødesalen. Det fremgaar af disse, at det alene er Brandforsikringerne, hvis Præmier spiller nogen Rolle i økonomisk Henseende. Indbrudstyverforsikringerne drejer sig kun om smaa Summer, og bortset fra de konstante Arbejdsgiverforsikringer er andre Forsikringstyper, Hus- og Grundejerforsikringer, Ansvarsforsikringer og lignende, kun sparsomt repræsenterede — sikkert for sparsomt, da de fle-

ste Museer slet ikke har Forsikringer af disse Arter, skønt de som Grundejere maaske kan komme ud for ubehagelige Forpligtelser. Hvad Brandforsikringerne angaar, er det umuligt at jævnføre Bygningsforsikringer, og paa Tabellen er der kun opført Tal, der angaar Samlingernes Brandforsikring. De nøjere specificerede Cifre stadfæster det Helhedsbillede, som blev skitseret paa forrige Aarsmøde. Ganske bortset fra de forskelligt anlagte Vurderinger af Samlingernes Indhold er de Promille-Præmier, som erlægges, meget variable. Gaar man ud fra den Hovedregel, at der af en ikke altfor lavt anslaaet Vurderingssum bør svares 9, højt regnet 10 pro mille, er der en Række Museer, som slipper billigt; det gælder saaledes Odense, der af sine store Forsikringssummer erlægger 8 pro mille, endvidere Bogense, Middelfart, Nykøbing M., Hobro, Kolding og Ringkøbing. Men selv om man ser bort fra Samlinger, der er til Huse i straatakte Bygninger og derfor selvfølgelig maa betale høje Præmier, er der alligevel ret mange, hvis Aarspræmier er for dyre. Hvis deres Forsikringspræmie kun var de nævnte 10 pro mille, der maa anses for et rimeligt Maximum, kunde en halv Snes Museer aarligt spare ca. 20—50 Kr. og et enkelt en større Sum¹⁾. Paa de udsendte Skemaer spurgtes tilslut, om Museerne var villige til at opsigte deres nuværende Forsikringer, hvis der kunde opnaas billigere Vilkaar. Hertil har 7 svaret Nej, 10 Ja og 11 taget Forbehold. Hvilken Slutning man vil drage heraf, afhænger af, hvorledes Forbeholdene skal fortolkes. Men Stemningen er ialfald stærkt delt, og i nogen Grad viser de nye Svar, at der ikke er Grundlag for en Fællesaktion; enkelte Museer, som Kalundborg, har paa egen Haand opnaaet lige saa gunstige Vilkaar som det bedste foreliggende Tilbud paa en Fællesforsikring for flere Museer og i det samme Selskab, som ifjor gav dette Tilbud! Man kan altsaa lige saa godt forhandle enkeltvis paa Grundlag af de nu tilvejebragte Oplysninger.

Det allerede ifjor diskuterede Spørgsmaal gav ikke Anledning til videre Debat.

Punkt 2. *Kassererens Regnskabafleggelse.* Indtægten har været 480 Kr. (48 Kontingenter), Udgiften 233 Kr. 24 Øre. Kassebeholdningen er 1413 Kr. 70 Øre. Der vil sikkert i det kommende Aar blive Brug for flere Penge end hidtil, bl. a. til Publikationer.

Efter Aftenforhandlingernes Slutning gik man fra den hvide Sal til Slottets Riddersal, hvor Koldinghusmuseet paa Foreningens Vegne havde ordnet Fællesspisningen; den formede sig som en

¹⁾ Disse Museer er Køge, Næstved, Stege, Maribo, Svendborg, Viborg, Randers, Herning, Ribe, Varde.

festlig Indvielse af det ved Kæmpetaarnets Genopførelse nyskabte Rum, hvor de tændte Lys i Sommeraftenens Skumring skabte en uforglemmelig Stemning.

Fredag Morgen Kl. 9 fortsattes Forhandlingerne med *Valg af fire Bestyrelsesmedlemmer og Revisor*. I Stedet for Johannes Olsen indvalgte Lærer Albert Thomsen, Holbæk; de tre efter Tur afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Friis, Jensen, Uldall, og Revisor, Hjorth, genvalgte alle. Som Foreningens *Kandidater til den kommende Museumskommission* udpegedes de 5 Bestyrelsesmedlemmer, der repræsenterer Provinsmuseerne, samt Hald, Thisted, Lind, Rønne, og Petersen, Odense.

Tilbage stod nu Dagsordenens Punkt 3, *Konserveringssspørgsmaal*. I Mødeindbydelsen var Medlemmerne blevne anmodede om aktiv Deltagelse ogsaa i dette Afsnit af Forhandlingerne, og flere efterkom Opfordringen til at forelægge deres Erfaringer i Konserveringsproblemerne.

Stöckel: Træ: I Tøjhusmuseet har man før min Tid behandlet Træ mod Træorm med Petroleum, men saaledes behandlet Træ lader sig ikke lime med Snedkerlim. Vi limer nu med kold Lim, som bruges til Træpropeller til Flyvemaskiner. Det er udmærket, naar Limpulveret er rørt rigtigt ud i koldt Vand. Mod Træorm har vi tidligere brugt Benzin i en stor Zinkbakke, hvad der imidlertid er meget brandfarligt, og vi har til Udfyldning af Ormhullerne brugt ren Bivoks, blandet med Terpentin til en Grød. Men det har vist sig, at der efter disse Behandlinger dog kunde komme nye Træorm. Nu bruger vi denatureret Sprit, og det synes at virke godt, men der skal endnu flere Aars Erfaring til, før vi tør udtale os bestemtere derom.

Læder: som f. Eks. stift Seletøj, behandles med flere Gange Vaselineolie, der til Slut indgnides ved Hjælp af en Træpind. Det kræver en langvarig Behandling gennem Maaneder at gengive Læderet dets Smidighed.

Textilier, Uniformer: Møl fraadser i Naftalin! Af en enkelt Hjelm, der indkom til Tøjhusmuseet, har vi kunnet samle to Haandfulde Møllarver. Tøjhusmuseet har anskaffet møltætte Montrer med Skruelaase, indrettet til at kunne lukkes lufttæt med paalimet Papir over Skabsdørenes Revner, hvis det skulde blive nødvendigt. Inden Anbringelsen i disse Montrer er Genstandene tidligere behandlet med Formalin under Varme og Vacuum i den Desinfektionsovn, som findes paa Blegdamshospitalet, men Skind og Læder taaler ikke den stærke Varme. Nu bruger vi et almindeligt Skab, hvori vi anbringer Tøjet over store Glas ren Forma-

lin, men denne angriber Slimhinderne paa Betjeningspersonalet og maa omgaaes med stor Forsigtighed. Efter denne Behandling anbragtes tidligere Genstandene i Montrerne, i hvis Bund stilledes Skaale med en Blanding af 5 Dele Formalin, 4 Dele Vand og 1 Del Glycerin, men Blanding med Glycerin, der anvendtes, for at Formalinen ikke skulde fordampe for hurtigt, er ikke godt, da Fedtpartiklerne fra Glycerinen rives med Dampene og sætter sig paa Textilierne. Nu bruger vi derfor kun en Blanding af 5 Dele Formalin og 5 Dele Vand, der maa fornyes efter Fordampningen. Tøjhusmuseet sparer herved meget Arbejde og Mandskab, rent bortset fra, at det Slid, som Uniformerne var udsat for, naar de skulde børstes og bankes, undgaaes.

Jern: En særlig vanskelig Opgave for Tøjhusmuseet har været Behandlingen af Støbejernskanoner fra Skibsvrag. Saltvandet gør Støbejernet mørt og blødt, men naar Metallet kommer op i Luften, hærder det igen og udskiller et gulligbrunt surt Salt. Vi har prøvet Kogning i Alkali og Kogning i Linolie, men ingen af Delene hjalp rigtigt. Derimod viste det sig, at Jernet holdt sig bedre i fri Luft end i lukkede Rum. Efter denne Iagttagelse har jeg behandlet en middelalderlig Kanon fra Anholt Rev ved Udvanding med fersk Vand. Den har ligget i rindende Vand i tre Fjerdingaar, og nu holder den sig godt, medens det ved Glødning konserverede Kammerstykker til den samme Kanon igen sveder Perler af det sure Salt.

Haandvaaben er tidligere behandlede med Olie, en blød Træpind og Taalmodighed; det er godt, men kræver lang Tid. Nu foretages den lidt grovere Førstebehandling med fint, delvis opslidt Smergellærred eller bedre: Semsælæder med fint Smergelpulver. Men det maa endelig ikke gøres for haardhændet. Efter denne Afpudsning faar de magasinerede Vaaben »Ferronat«, der paasmøres i et meget tyndt Lag med en Pensel og gør Metallet fedtet. De i Museet udstillede Vaaben gnides efter Rengøring over med et Viskestykke opvredet i en Blanding af Vaselineolie og Benzin i saa tyndt et Lag, at det næsten ikke fedter. Ved disse Fremgangsmaader kan Museet nøjes med et enkelt Tilsyn aarligt.

Men omend man søger at vedligeholde Genstandene paa den nemmeste og billigste Maade, kræver det dog Mandskab og Penge. Ogsaa vi bør derfor arbejde paa at faa en saa stor Andel som muligt i Lotterimidlerne, ogsaa af Hensyn til Konserveringsopgaverne.

Uldall beklagede, at Dansk Folkemuseum, hvis Arbejdskraft for Tiden var optaget af Samlingernes Flytning til Nationalmuseets Bygning, ikke kunde yde noget større Bidrag, skønt dens

Konserveringsproblemer har den største Overensstemmelse med de dagligdags Opgaver i et Provinsmuseum. Mod Larveangreb, Træorm saavel som Møl, er det bedste Middel Behandling i den Desinfektionsovn, der nu er indrettet i Nationalmuseets nye Konserveringsanstalt. Paa grovere Træsager kunde man bruge den farveløse Cuprinol A, paa finere Træsager Tetraklorkulstof, der ikke er brandfarligt, men giftigt og tilbøjeligt til at fremme Rustdannelse. Petroleum, tilsat 5 pCt. Karbolsyre eller Nitrobenzol, er ogsaa anvendt med Fordel.

Formanden: Det er en Læges Pligt at fremhæve, at Brugen af Tetraklorkulstof (Kloroform) har medført flere Dødsfald. Det maa kun bruges i fri Luft!

H. Søgaard, Aarhus gamle By, foreviste Prøver paa Jærnsager, behandlede efter en Metode, der er udformet paa Grundlag af en Notits i et gammelt Nummer af Urmagertidende. Jernstykkerne, der skal renses, forbindes elektrisk ledende med et Stykke Zink og nedlægges i en Beholder med stærkt fortyndet Svovlsyre eller, hvad der synes bedre, Natronlud; rent mekanisk løsnes Rusten og falder ned paa Karrets Bund i Pulverform. Derefter afskylles Jernet grundigt i rent Vand, udvadskes helst i en basisisk reagerende Vædske for at fjerne enhver Rest af Syre og opvarmes tilslut for at fjerne Zinkrester. Fortinning og lignende taaler ikke elektrisk Behandling, men Slaglodning tager ingen Skade. Endelig overtrækkes det saaledes rensede Jern med klar Celluloselak, fortyndet med Metylalkohol og Spiritus vini og over dette Lag Matlak. Grovere Jerngenstande, som skal anbringes i fri Luft, kan efter en Rensning med Staalbørste behandles med Antioksid, en Vædske, der anvendes i Aarhus Oliemølle; den indgaar en Forbindelse med Jernet, der forebygger Rustdannelse, men den farver det sort, og den er ikke tilraadelig for Montrestykker.

Støckel advarede mod at anvende Beskyttelseslag, der kan være værre end intet.

Søgaard: Celluloselak kan let aftages med Fedt.

Friis, Hjørring: I Vendsyssel Museum er til Rensning af Jern paa Kister og Seletøj brugt »Deoxydine«; det fremstilles af Randers Løveapotek, og Brugsanvisning staar paa Flasken. Det er nemt, men det ødelægger Fortinning.

Bistaet af sin dygtige Kustode demonstrerede Friis endvidere en Del interessante Konserveringsresultater, deriblandt en Perlekrans fra Folkevandringstiden, der var optaget med den underliggende Jord og dryppet med Celloluid, saa at den vedblivende kan bevares i sit naturlige Leje, hvad der selvfølgelig har viden-

skabelig Betydning. Endvidere en Række Lerkar fra Jernalderen, opbyggede af mange Skaar, der i varm Tilstand limes med tynd Snedkerlim; Limperler maa straks fjernes ved at strø Sand paa; thi tørrer udflydende Lim, ser det hæsligt ud og trækker siden Skaller af Lerets Overflade. Den Gips, hvormed manglende Stykker af Karrene er udfyldt, er farvet ved Iblanding af Benkul, Kasselerbrunt, brændt og ubrændt Tersienna, hvad der giver smukkere og holdbarere Resultater end Eftermaling.

Galster, Møntsamlingen, uddelte Særtryk af en lille Vejledning i Møntkonservering.

C. A. Jensen takkede for den Tilslutning, som Forhandlingen om Konserveringsspørgsmaalet havde faaet. Den viste, at der ogsaa paa dette Omraade kunde opnaas smukke Resultater i Provinsmuseerne, og den rørte ved mange interessante Problemer, som ikke alle var løste. Den elektriske Rustrensning, der iøvrigt er udførligt skildret af Tyskeren *F. Rathgen*, har sikkert sine gode Sider, men ogsaa den Fejl, at Overfladen mister sin Karakter af Smedejern. At konservere for meget er lige saa urigtigt som at konservere for lidt, og Experimenter kan være farlige, særligt naar det gælder virkelig værdifulde Genstande. Men det er af Betydning for os alle, at vi kommer til at tale om Problemerne. Forhaabentlig vil denne Forhandling kunne fortsættes til næste Aar i København i Tilslutning til et Besøg paa Nationalmuseets Konserveringsanstalt.

Inden Dirigenten hævdede Mødet, sluttede *Formanden*: Det er ikke nemt i disse Tider at naa Resultater og skaffe Penge, men helt forgæves har denne Forenings Arbejde ikke været. Efter en lang Ørkenvandring staar vi dog nu ved Tærskelen og ser ind i et forjættet Land.

Kl. 11^{1/2} dampede Museumsrepræsentanterne med Kolding Havneudvalgs lille Damper ud paa den skønne Fjord og nød deres Frokost paa Løverodde, hvor Delingen mellem Koteletterne og den paa Stedet traditionelle stegte Aal, hvis Historie skildredes af Konsul Ræder, kun forøgede Glæden ved det fornøjelige Samvær. En Afstikker ind under Lillebæltsbroen forfriskede yderligere Deltagerne, saa at de kunde møde med nye Kræfter til DHF's Aarsmøde om Eftermiddagen.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING.

Aarsmøde i Kolding den 8—10. juni 1934.

Paa mødet var følgende foreninger og institutioner repræsenterede: *Den danske historiske Forening, Selskabet for dansk Genealogi og Personalhistorie, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Kultur, de historiske samfund for Frederiksborg amt, Københavns amt, Holbæk amt, Sorø amt, Præstø amt, Lolland-Falster, Odense og Assens amter, Hjørring amt, Thy og Hanherred, Aalborg amt, Viborg amt, Skive og Omegn, Ringkøbing amt, Aarhus stift, Vejle amt, Ribe amt og Sønderjylland*, endvidere *Nationalmuseet, Mønt- og Medaillesamlingen, Tøjhusmuseet, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, museerne i Kalundborg, Holbæk, Køge, Maribo, Rønne, Odense, Svendborg, Hjørring, Try, Aalborg, Nykøbing Mors, Randers, Aarhus, Ringkøbing, Herning, Varde, Horsens, Kolding*, fremdeles »*Den gamle By*« i Aarhus, *Stednavneudvalget, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet og landsarkiverne for Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland*. Som særlig indbudt mødte dr. phil. fru *Lis Jacobsen* fra *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*.

Mødet aabnedes kl. 17 i Den hvide sal paa Koldinghus. Amtmand, kammerherre *Knud Valløe* bød velkommen paa den lokale komité's vegne. Vejle amt og Kolding by afgav med deres mange historiske minder passende rammer for Dansk historisk fællesforenings jubilæumsmøde. Under omtalen af de mange vigtige træk af Danmarks historie, som egnen rummede minder om, dvælede han især ved Jellinghøjene med de navnkundige runestene. Han opfordrede repræsentanterne til hver i sin kres at virke for, at der ydedes et bidrag til at faa den bebyggelse fjernet, som hidtil havde faaet lov at skamskænde udsigten til disse skønne mindesmærker.

Formanden, professor *Knud Fabricius*, takkede for velkomsten. Det var ikke nogen vantrivning man havde indbudt, hvilket kunde ses af, at fællesforeningen, som ved mødet i Kolding 1911 talte 33 medlemmer, nu omfattede 106 foreninger og institutioner. Det havde sikkert haft sin store betydning for denne trivsel, at det første møde var bleven holdt i Kolding. I hvert fald var mindet om det aldrig siden blevet fordunklet i deltagernes erindring. Han mindedes P. Eliassen, A. M. G. Friis og I. O. Brandorff for den virksomme andel, de havde taget i dette første møde som i det hele i foreningens liv.

Efter at have foretaget navneopraab gik *formanden* dernæst over til at aflægge beretning. Han mindedes de i aarets løb afdøde, redaktør Aaberg, Thisted, og museumsinspektør Johs. Olsen, Svendborg, og deres indsats i fællesforeningen og museumsforeningen, omtalte derefter indholdet af Fortid og Nutid og redegjorde for udfaldet af styrelsens gennemgang af aarbogsartiklerne 1932. Man havde besluttet at prishelønne artiklen: *Et Livsløb i trange Kaar. Fortalt af Gamle Ane og nedskrevet af hendes Datterdatter Kirstine Mortensen* (Fra Holbæk Amt. 1932) med 100 kr. Om denne artikel udtaler styrelsen:

Den skildring, som Kirstine Mortensen paa grundlag af sin mormoders fortællinger giver af dennes livsskæbne, er i sig selv menneskelig gribende, og den yder desuden et interessant kulturhistorisk bidrag til forstaaelse af, hvorledes livsvilkaarene kunde forme sig for folk indenfor landarbejderstanden i vore bedsteforældres tid. Som en paaskønnelse af, at denne levende familieoverlevering er blevet bevaret ved nedskrivning og offentliggørelse, og idet man samtidig udtaler haabet om, at andre lignende beretninger maatte fremkomme til belysning af den nærmere fortid, med hvilken der endnu haves forbindelse gennem mundtlig tradition, har styrelsen besluttet at tildele Kirstine Mortensen en belønning af 100 kr.

Kassereren, dr. phil. *Holger Hjelholt* forelagde regnskabet for 1933 (trykt paa omslaget af X. binds 3. hæfte) og budgettet for 1934. Regnskabet godkendtes.

Som led i formandens beretning talte dr. *Lis Jacobsen* om den planlagte danske udgave af vore middelalderbreve. Vi bringer talen ovenfor s. 229. Hermed sluttedes den første del af repræsentantmødet, og efter en kort pause holdt landsarkivar *Svend Aakjær* sit ovenfor s. 209 gengivne foredrag: *Landsby og enkeltgaard*.

Aftenen sluttede overordentlig festligt med en sammenkomst i den nylig istandsatte riddersal, hvor repræsentanterne med damer og en række særlig indbudte fra Kolding var museumsbestyrelsens gæster. Det var lykkedes bestyrelsen med guldsmed *Holger Kyster* og *Fru Kyster* i spidsen at trylle et arrangement frem, som hensatte os til Koldinghus slots glanstid.

Lørdag morgen kl. 9 fortsattes repræsentantmødet med en indgaende drøftelse af planen om en særlig amtsudgave af vore middelalderbreve. Postmester *C. Klitgaard* (Hjørring amt) hævdede, at man i København overvurderede den historiske interesse. Han var tilbøjelig til at mene, at næppe mere end 10 personer i hvert amt vilde have glæde af en saadan udgave. Man saa det med samfundenes aarbøger, af hvilke en stor part fik lov at ligge

uopskaarne hen. Personlig var han meget interesseret i en oversættelse af de gamle breve; men han tilraadede hellere at udsende 1200 end 12,000 eksemplarer. Teglværksejer *M. E. Gulddal* (Viborg amt) udtalte, at næppe nogen i forsamlingen vilde underkende værdien af en dansk oversættelse. Han troede imidlertid, at man arbejdede paa et forkert grundlag, og hævdede, at bestyrelsen sandsynligvis havde følt sig usikker, siden den havde mobiliseret dr. *Lis Jacobsen*. Amtssamfundene havde i forvejen vanskeligheder nok ved at skaffe midler til aarbogen. Iøvrigt var det ikke blot et pengespørgsmaal, men ogsaa et spørgsmaal om interesse. Kun et forsvindende mindretal af medlemmerne vilde kunne tage dette stof; de var ikke lokalhistorikere, men i det højeste læsere af populær historie. Han skulde dog være den sidste til at ønske, at den danske udgave ikke kom frem; derfor vilde han foreslaa den udvej, at de historiske samfund ydede et tilskud til den. Gaardejer *S. Alkær sig* (Ribe amt) gav Klitgaard sin tilslutning og foreslog, at hvert samfund aftog 100 eksemplarer af den danske udgave. Saafremt tilbudet paa amtsudgaven kunde blive væsentlig billigere, lod den foreslaaede plan sig dog maaske udføre.

Dr. *Lis Jacobsen* forstod paa talerne, at der var enighed om, at sagen burde fremmes paa én eller anden maade. Det var glædeligt at se, at de, som var blevet betragtet som modstandere, i virkeligheden var tilhængere. Det, det gjaldt om, var at konstatere, om der ude i landet var en stærk tilslutning, og derefter kom det an paa at finde en udvej til den bedste løsning. Men interessen maatte give sig et bestemt udtryk gennem bevillingen af et vist tilskud. Om dettes størrelse lod der sig sikkert bedst forhandle i et mindre udvalg. Naar postmester Klitgaard paastod, at den historiske interesse ikke var større, end at en stor part af aarbøgerne fik lov at ligge uopskaarne hen — hvad hun ikke vilde bestride —, saa vilde hun heroverfor gøre opmærksom paa, at det ikke alene var et spørgsmaal om, hvorvidt det interesserede flere eller færre. Det var jo saaledes, at amtsudgaven vilde blive væsentlig billigere, jo flere eksemplarer, der trykkes. Og det maatte ikke glemmes, at rigsudgaven netop skulde muliggøres ved amtsudgaven, idet denne betalte noget af satsen.

Formanden syntes, at Gulddal tilskrev bestyrelsen for stor snedighed, naar han paastod, at den dækkede sig bag dr. *Lis Jacobsen*. Bestyrelsen havde efter en grundig behandling af Sprog- og litteraturselskabets forslag — bl. a. gennem et særligt udvalg — fundet, at sagen fortjente al mulig støtte. Man havde imidlertid anset det for rimeligt, at selskabets administra-

tor selv kom til at fremsætte planen paa mødet. Han gennemgik derefter de besvarelser, som var indkommet fra de historiske samfund i anledning af det omsendte forslag, og som viste ganske overvejende tilslutning. Nogle samfund havde endnu ikke svaret, hvorfor det vilde være af særlig interesse at høre, hvad repræsentanterne for disse havde at sige.

Direktør *A. Fang*: Københavns amts historiske samfund vil ikke paa nogen maade være med til at lægge sten i vejen for planens udførelse, selv om vi nærer de samme betænkeligheder som flere andre samfund.

Dr. *Hjelholt* havde lige fra den første gang, han hørte om planen, været en bestemt tilhænger af den. Der var talt om at saa paa stengrund; men hvad andet gjorde samfundene, for en stor del? Der var utvivlsomt meget stof i aarbøgerne, som kun læstes af 10 pCt. af abonnenterne. Indholdet burde i ganske anden grad gøres læseligt. Han kunde med sin bedste vilje ikke se, at middelalderbrevene, oversat og siden kommenteret i aarbøgerne, skulde være tungere stof, end hvad disse ellers bragte. Denne betragtning havde været medbestemmende for bestyrelsens holdning.

Docent *Skautrup*: Klitgaard slaar sig selv paa munden med sine udtalelser om, hvor slet det staar til med interessen for aarbøgerne. Man maatte altid saa flere korn, end der voksede op. Han vilde iøvrigt understrege ønsket om, at rigsudgaven maatte kunne faas til nedsat pris.

Kammerherre *Knud Valløe*: Naar Vejle amts historiske samfund ikke har svaret, skyldes det ikke manglende interesse. Men vi ønsker gerne sagen gjort til genstand for en indgaaende udvalgsbehandling. Bl. a. bør det undersøges, om der ikke er mulighed for at faa støtte fra anden side. Skulde det ikke lade sig gøre, vil samfundet dog alligevel tilsige sin støtte.

Lærer *N. P. Bjerregaard* kunde paa Skive og Omegns historiske forenings vegne give sagen sin tilslutning. Det var ikke saa lige til at lodde den historiske interesse. Erfaringen havde lært ham, at interessen kunde dukke op senere. *Gulddal* udtalte, at sagen lettere vilde lade sig løse, hvis man kunde følge amtsinddelingen ved grupperingen af stoffet, saaledes at man kun fik det, som virkelig havde interesse for det paagældende samfunds medlemmer.

Bibliotekar *Eiler Haugsted*: Indenfor Hist. samf. for Aarhus stift har vi meget vel set ulemperne ved at gaa ind paa forslaget. En aarbogsredaktion har imidlertid to opgaver: dels at vække den historiske sans og dels at fremdrage materiale til egnens og

landets historie. Indenfor denne sidste opgavekres falder denne sag. Brevene vil komme til at indgaa i det »magasin« , aarbo-gen bringer. Det er en pligt for de historiske samfund at være med her, hvor det gælder om at gøre et saa værdifuldt materiale tilgængeligt — ogsaa af hensyn til fremtiden.

Amtmand *Karberg* (Ringkøbing amt): Det er ikke af mangel paa interesse, at vi har undladt at svare. Vi er imidlertid under de herskende økonomiske vanskeligheder bange for at paatage os forpligtelser, der rækker saa langt frem i tiden. Smedemester *P. Christensen*, Try, kunde ikke anerkende Klitgaards udtalelser, der frakendte amtssamfundenes medlemmer historisk interesse. Han mente ikke, at degnehistorier o. l. havde større interesse end middelalderbrevene. Landsarkivar *Aakjær* fandt det forkert at anvende udtrykket: at saa paa stengrund. Det maatte erindres, at det for en væsentlig del drejede sig om skøder, retsdokumen-ter o. l., som den jævne mand meget vel kendte fra sit daglige liv. At være med til at faa en saadan skatkiste lukket op var en ægte fællesforeningsopgave.

Amtsforvalter *Holck* kunde paa Lolland-Falsters historiske samfunds vegne slutte sig til planen, medens pastor *Severinsen* (Sorø amt) og *Tidemand-Dal* (Præstø amt) maatte indskrænke sig til at tilkendegive en rent personlig sympati, da spørgsmaalet ikke havde været behandlet i deres bestyrelser. *P. L. Hald* meddelte, at bestyrelsen for Thy og Han herreds hist. samf. var stærkt interesseret i planens iværksættelse, men at man ønskede at lade generalforsamlingen træffe afgørelsen. Det vilde være heldigt, om der kom en særlig udgave for Thy og Han herred. *Lausten Thomsen*: Hist. samf. for Sønderjylland vil aftage 600 eksemplarer af den sønderjyske udgave, hvilket svarer til antallet af abonnenter paa Sønderjysk Maanedsskrift.

Sekretær i Stednavneudvalget *Gunnar Knudsen* oplyste, at det underudvalg, Fællesforeningens bestyrelse havde nedsat, havde paapeget ulemperne ved den foreslaede grupperdeling af brevene. Særlig havde man fæstnet sig ved gruppen Nordjylland og ved foreningen af Lolland-Falster med Fyn.

Dr. *Lis Jacobsen* fremhævede, at det vilde være af den allerstørste betydning at naa til en snarlig afgørelse, for at forslaget kunde komme paa dette aars finanslov. Ellers maatte arbejdet paa den danske udgave udskydes et aar. Heldigst var det, om det kunde foregaa samtidigt med arbejdet paa Diplomatariet. Derfor maatte de samfund, som endnu ikke havde svaret, snarest give et mandat. Hun vilde foreslaa, at der straks nedsattes et udvalg til at fremme sagen. Dette forslag vedtoges, og man ud-

pegede *Gunnar Knudsen, Klitgaard, Haugsted, Gulddal, Holck* og *Kredslæge I. S. Møller* til at forhandle med dr. *Jacobsen* og docent *Skautrup*.

Museumsinspektør *Chr. A. Jensen* aflagde en kort beretning om museumsforeningens møde (se referatet ovenfor) og postmester *C. Klitgaard* redegjorde for arkivudvalgets virksomhed, som var mundet ud i en henvendelse til de historiske samfund og deres medlemmer om at virke for indsamlingen af arkivalier (trykt i *F. og N. X. bd.*, s. 189 f.). Henvendelsen var blevet til i samraad med rigsarkivar *Linvald* og Videnskabernes selskabs arkivkommission.

Rigsarkivar *Axel Linvald* udtalte, at Rigsarkivet — det gjaldt baade hovedarkivet og navnlig da landsarkiverne — omfattede de historiske samfunds og fællesforeningens virksomhed med stor interesse og følte det som en pligt at støtte og fremme den lokalhistoriske forskning, saavidt det paa nogen maade var muligt. Til gengæld havde arkivvæsenet sine ønsker, som han vilde samle i den korte formel: Rigsarkivet og dets forskellige afdelinger beder bestandig og overalt om bistand til at redde fortidens arkivaliske efterladenskaber fra undergang. Som sekretær og medlem af Videnskabernes selskabs kommission til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie havde han faaet et indtryk af, hvormeget der fandtes rundt om i landet af virkelig historisk værdi, samtidig med at han ogsaa havde erfaret, hvormeget der ved forsømmelse var gaaet til grunde. Et var imidlertid de store arkiver, herregaardsarkiver o. l., som Videnskabernes selskabs kommission beskæftigede sig med. Noget andet alt det øvrige, som vel laa i et andet plan, men som ogsaa havde historisk værdi, og som var endnu mere udsat for at gaa til grunde. Han skulde alene pege paa afdøde lokale *politikeres efterladte papirer*. Iøvrigt kunde han kun slutte sig til Dansk hist. fællesforenings opfordring, som han medgav sin bedste anbefaling. Fik nogen nys om et eller andet i den retning, vilde han bede vedkommende om at henvende sig til arkiverne, som vilde yde al mulig bistand.

Rigsarkivaren fremdrog derefter spørgsmaalet om *handels- og industriarkiver*, som havde mødt ham allerede, da han for 20 aar siden blev ansat i Rigsarkivet. Nu havde den stærkt voksende interesse for økonomisk historie givet det øget betydning. Imidlertid voldte pladshensynet store vanskeligheder for dets løsning. Forretningsarkiver var som regel meget omfattende, og kassationer var ofte vanskelige at foretage. Der havde været nævnt flere muligheder for en løsning af pladsspørgsmaalet, saaledes *Nyborg*

slot og Kronborg. Ogsaa om Koldinghus havde der været tale. Som nylig tiltraadt rigsarkivar vilde han dog udtale sig med en vis forsigtighed, indtil sagen var gennemarbejdet. Foreløbig vilde han indskrænke sig til at gøre opmærksom paa, at Rigsarkivet stod i begreb med at overtage Søkvesthuset som et særligt depot. Her kunde der maaske blive tale om at anbringe de allerede afleverede forretningsarkiver.

I begge henseender vilde han takke fællesforeningen for dens interesse og appellere til de historiske samfunds støtte.

Under punkt 5 foretoges derefter valg. Bestyrelsen og revisorerne genvalgtes.

Under *Eventuelt* fremsatte arkivar i Folkemindesamlingen *Hans Ellekilde* forslag om, at man skulde søge tilvejebragt en fortegnelse eller et kartotek over saadanne historisk interesserede mennesker omkring i landet, som kunde tjene som meddelere, hvor det gjaldt at oplyse et eller andet vedrørende en bestemt egns folkeminder, skikke, stednavne o. s. v. Som det nu var, havde Folkemindesamlingen, Folkemuseet og Stednavneudvalget hver sin kreds af lokale medarbejdere eller meddelere. Det kunde sikkert være nyttigt at faa et samarbejde i stand paa dette omraade. *Formanden* fandt, at det var en sag, foreningen maatte støtte. Han forstod dog, at planen endnu var paa et forberedende stadium.

Sluttelig talte gaardejer *S. Alkær sig* for tilslutning til hjemstavnsstævnet i Askov.

Efter det temmelig anstrengende repræsentantmøde følte det som en hvile at kunne lejre sig paa grønsværen i slotsgaarden og lytte til lærer *Karl Rasmussens* jævne og inderlige tale om »*Historien og folket*« (trykt i Højskolebladet 1934 nrr. 26 og 27).

Om eftermiddagen besaa man under guldsmed *Kysters* ledelse museet paa Koldinghus. Og derefter samledes man atter i Den hvide sal, hvor kgl. ordenshistoriograf, dr. *Louis Bobé* holdt et fængslende foredrag om Koldinghus' navnkundigste lensmand *Caspar Markdanner*. Ud fra de mange spredte træk, der er os overleverede om denne fremragende personlighed, lykkedes det dr. Bobé at tegne et klart billede ikke blot af hans ydre skæbne, men ogsaa af hans hele samfundsmæssige indstilling og individualitet. Bagefter skildrede pastor *H. G. A. Jørgensen* paa grundlag af breve og erindringer fra dansk-amerikanske soldater i verdenskrigen de tanker og stemninger, der besjælede dem overfor de store og voldsomme begivenheder: taknemmelighed mod

deres ny fædreland, haabet om, at kampen skulde følges af en stadig fred, og kærlighed til hjemmet i Danmark.

Om aftenen var der fællesspisning i Industriforeningen. Ved bordet holdtes en række taler, bl. a. for den jubilerende fællesforening, for den lokale komité og for Koldinghus' museums bestyrelse. Efter bordet samledes de historiske samfunds repræsentanter med det om formiddagen nedsatte udvalg. Docent *Skautrup* forelagde dettes betænkning, og efter en kort drøftelse enedes man om at anbefale amtssamfundene at støtte Sprog- og litteraturselskabets plan om tilvejebringelse af en særlig amtsudgave af Danmarks middelalderbreve derved, at de bandt sig til at aftage et til deres medlemstal svarende antal amtsbind à kr. 1,50 og tiltraadte selskabets ansøgning til Undervisningsministeriet.

Om søndagen den 10. Juni foretog mødedeltagerne en biludflugt til Ribe. Under museumsinspektør *Chr. Axel Jensens* og redaktør *C. Willemoes'* fortræffelige førerskab modtog deltagerne — trods den altfor knapt afmaalte tid — et godt indtryk af den indtagende by og dens ejendommeligheder.

Om eftermiddagen holdtes der et offentligt møde i Skibelund krat med prof. *Vilh. Andersen* og dr. *Marius Kristensen* som talere. Begge genoptog de emner, der havde været genstand for deres foredrag paa Dansk historisk Fællesforenings første offentlige møde, paa Skamlingsbanken 1911, henholdsvis *Vore fædrelandssange* og *Grundtvigs tale paa Skamlingsbanken 1844*.

INDHOLD:

	Side
SVEND AARJÆR: Landsby og Enkeltgaard	209
LIS JACOBSEN: Danmarks Middelalderbreve	229
AUG. F. SCHMIDT: Litteratur om Almuekultur og Folke- minder 1933	244
Om Kirkebogsregistraturer [Holger Hansen].....	253

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i Kolding 7/6—8/6 1934	256
Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Kolding 8/6—10/6 1934	265

»FORTID OG NUTID« udkommer med 8 Ark aarlig og koster i Boghandelen 5 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under DHF. kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til Fællesforeningens Sekretær, mag. art. J. O. BRO JØRGENSEN, Bregnerødvej 31, Birkerød.
